

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng
Juridiska institutionen vid Göteborgs universitet
Höstterminen 2014

En ros är en ros är en ros

Rättssäkerhetsbegreppet, den akusatoriska
processen och brottmålstaxan

Fredrik Ottensten

Handledare: Sebastian Wejedal
Examinator: Moa Bladini

GÖTEBORGS UNIVERSITET
HANDELSHÖGSKOLAN

Kapitel 1. En ingång	1
1.1. Introduktion	1
<i>1.1.1. Den förgängliga rättssäkerheten</i>	2
<i>1.1.2. Straffprocessen</i>	4
<i>1.1.3. Brottmålstaxan</i>	6
1.2. Ämnet på djupet	7
<i>1.2.1. Syfte – där rättssäkerheten, straffprocessen och brottmålstaxan möts</i>	7
<i>1.2.2. Göteborgsskolan som teoretisk utgångspunkt</i>	8
<i>1.2.3. I gränslandet mellan teori och metod</i>	9
<i>1.2.4. Metod och avgränsningar</i>	10
<i>1.2.5. Begrepp och terminologi</i>	13
1.3. Disposition	13
Kapitel 2: Den offentliga försvararen	14
2.1 Överstatliga regler	14
<i>2.1.1. Förenta nationerna</i>	14
<i>2.1.2. Europeiska konventionen om de mänskliga rättigheterna</i>	15
<i>2.1.3. Europeiska unionen</i>	16
<i>2.1.4. Sammanfattning</i>	17
2.2. Nationella regler	17
<i>2.2.1. Rätten till försvarare i rättegångsbalken</i>	17
<i>2.2.2. Den offentliga försvararens ersättning</i>	18
<i>2.2.3. Försvararuppdraget</i>	19
<i>2.2.4. Sed och etik</i>	19
<i>2.2.5. Sammanfattning</i>	20
Kapitel 3: Rättssäkerheten och brottmålstaxan – en odysseé	21
3.1. En ny rättegångsbalk	21
<i>3.1.1. Bakgrunden till den nya rättegångsbalken</i>	21
<i>3.1.2. Rättssäkerhetstermen i förarbetena</i>	22
<i>3.1.3. Försvararens roll</i>	23
<i>3.1.4. Den offentliga försvararen</i>	24

3.1.5. Den offentliga försvararens ersättning	24
3.1.6. Den materiella processledningen	25
3.1.7. Rättighetssynen	26
3.1.8. Sammanfattande analys	26
3.2. Införandet av brottmålstaxan	28
3.2.1. Från skälig ersättning till brottmålstaxa	28
3.2.2. Rättssäkerhetstermen i anslutning till den äldre rättshjälpslagen	28
3.2.3. Motiven bakom förslaget att införa en brottmålstaxa	29
3.2.4. Remissinstansernas kritik mot förslaget	29
3.2.5. Konstruktionen av brottmålstaxan	31
3.2.6. Rättighetssynen	32
3.2.7. Sammanfattande analys	32
3.3. Rättssäkerhetens decennium	34
3.3.1. Ännu mera kostnadskontroll	34
3.3.2. Den materiella processledningen	34
3.3.3. Ett rättssäkerhetsbegrepp som får liv	35
3.3.4. Ekobrottskommissionen och rättssäkerheten	36
3.3.5. Advokatsamfundets reaktion på Ekobrottskommissionens begreppsäventyr	39
3.3.6. Sammanfattande analys	40
3.4. Det samtida rättssäkerhetsbegreppet	42
3.4.1. Den nya rättshjälpslagen	42
3.4.2. Rättighetssynen	43
3.4.3. En modernare rättegång	43
3.4.4. Samtidigt som den modernare rättegången	44
3.4.5. Testprojektet vid Hovrätten för Västra Sverige	45
3.4.6. Felaktigt dömda	46
3.4.7. Kostnadsdämpning som rättssäkerhetshot i kölvattnet av Felaktigt dömda	47
3.4.8. Sammanfattande analys	48
3.5. En glimt av framtiden?	49
3.5.1. Straffprocessutredningen	49

3.5.2. Rättvisans pris	52
Kapitel 4: Diskussion och analys: Hur hänger det här ihop?	54
4.1. Brottmålstaxans relation till rättssäkerheten	54
4.2. Den rättstatliga rättssäkerhetens återkomst	55
4.3. Den materiella processledningen och försvararens roll	57
4.4. Utvecklingarnas parallellitet	58
Kapitel 5: Slutsats och framåtblickande reflektion	59
5.1. Slutsats	59
5.2. Framåtblickande reflektion	59
Källförteckning	60
Offentliga tryck	60
Litteratur	61
Övrigt	64

Kapitel 1. En ingång

1.1. Introduktion

”Men rättssäkerheten måste få kosta – vare sig notan är på tretusen eller trettio miljoner.” Så avslutade Oisín Cantwell en krönika i Aftonbladet i december 2013.¹ Eric Erfors brassade redan den 19 februari samma år på med en ledare som avslutades med: *”Jag tror helt enkelt att överkonsumtionen av offentliga försvarare är en myt. Rättssäkerhet måste få kosta.”*² Frågan om ersättningen till de offentliga försvararna är ingen huvudfråga i den allmänna rättspolitiska debatten och gångerna den letar sig in i kvällstidningarna är lätträknade. I majoriteten av de svenska brottmålen är försvararens ersättning schabloniserad utifrån huvudförhandlingens längd. Denna så kallade brottmålstaxa är följaktligen själva ramen för försvararens arbete och således en del av implementeringen av den misstänktes rätt till en rättvis rättegång. Att otillräckliga praktiska förutsättningar för offentliga försvarare att utföra ett fullgott arbete riskerar att urholka den misstänktes rätt till ett gediget försvar har lyfts av flera aktörer med ett närmare förhållande till frågan.³ Vad som sedermera föranledde Cantwells kritiska text och Erfors dito var ett kommittédirektiv från Justitiedepartementet som bland annat innehåller ett uppdrag att *”föreslå på vilket sätt en utökad användning av taxa skulle kunna ha en kostnadsdämpande effekt”*.⁴ Det här är den senaste åtgärden med syfte att minska statens kostnader för offentliga försvarare i brottmålsrättegångar. När dylika direktiv eller utredningar med ambitionen att dämpa kostnaderna inom rättsväsendet presenteras nämns nästan alltid rättssäkerheten. Lite så där halvt in passus kan det, precis som i det aktuella fallet, påpekas att man ska se till att *”rättssäkerheten för både tilltalade och brottsoffer garanteras”*.⁵ Vad det sedan faktiskt betyder mer konkret förklaras sällan.

När jag valde ämne inför min uppsats var det med kritiken som riktats mot brottmålstaxorna i bakhuvudet. Det var särskilt rättssäkerhetsargumenten som fångade mitt intresse. Jag ville helt

¹ Cantwell, *Rättssäkerheten måste få kosta* (Aftonbladet 2013).

² Erfors, *Nog har vi råd med advokater i brottmål* (Expressen 2013).

³ Se bl.a. Ramberg, bidrag i *Rättssäkerheten i brottmål – ifrågasatt av Justitiekanslern* (2007), s. 158 f; Ramberg, *Vad får en advokat kosta* (2013) samt Ebervall, *Advokatetik i brottmål – en handbok* s (2008) s. 106.

⁴ Kommittédirektiv 2013:12.

⁵ Kommittédirektiv 2013:12.

enkelt försöka ta reda på om denna kritik var befogad. Var det verkligen så illa ställt med straffprocessen? Hade vi arbetat fram ett system där offentliga försvarare måste jobba gratis i viss mån för att de misstänkta rättigheter ska kunna tillvaratas? Hur mår egentligen rättssäkerheten i de vanligaste brottmålen? De indignerade frågeställningarna haglade. Ju mer jag läste in mig på gamla utredningar, remissvar och departementschefsuttalanden, desto tydligare blev det: systemets kritiker och förespråkare debatterar inte alltid *med* varandra, de debatterar *runt* varandra. Ibland använder de inte samma ord, andra gånger använder de samma ord men menar olika saker. En tämligen vanlig allmänpolitisk företeelse kanske, men inte mindre rättspolitiskt intressant för det. Jag insåg då att ämnet som jag hade börjat gräva i bestod av tre huvudsakliga ingredienser: *rättssäkerhetsbegreppet*, *straffprocessens ackusatoriska konstruktion* och *brottmålstaxan i sig*.

1.1.1. Den förgängliga rättssäkerheten

Oavsett innebörden olika aktörer lägger i termen rättssäkerhet är det en praktisk självklarhet att varje rättsväsende som inte har ynnesten att existera i ett nationalekonomiskt vakuum har att balansera *materiell riktighet* och *effektivitet*. I detta ljus har termen rättssäkerhet i rättspolitiska sammanhang historiskt sett ofta använts nästintill synonymt med materiell riktighet. Detta på ett sätt som tenderar att vilja fånga in såväl så få felaktiga *friande* domar som möjligt som så få *felaktiga* fällande domar som möjligt. De två strävandenas pragmatiskt dikotomiska förhållande är i dylika fall svärfångat. Höga krav på rättssäkerhet syftar alltså med den användningen helt enkelt till att leda till en materiellt riktig – och därigenom rättvis – dom.⁶ I takt med att straffprocessen har utvecklats och kostnaderna har fått folkvalda av alla politiska färger att skruva på sig har detta dock ibland kommit att uttryckas i mindre bestämda termer. Man har exempelvis ibland talat om materiell riktighet ”*i möjligaste mån*”.⁷ Känslan av att rättssäkerheten, i det vi får kalla traditionell mening, får stå tillbaka av kostnadsbesparingskäl är svår att skaka av sig. I avsnittet om anslagen till rättsväsendet förklarade regeringen i sin budgetproposition att ”*[r]ättssäkerhet innebär att rättsskipning och annan myndighetsutövning ska vara förutsebar och enhetlig samt bedrivs med hög*

⁶ Bylander, *Muntlighetsprincipen* (2006), s. 334 f med hänvisning till bl.a. prop. 1931:80 s. 122 och 127, prop. 1969:44 s. 83, prop. 1979/80:105 s. 29 och prop. 1983/84:78 s. 35.

⁷ Bylander, *Muntlighetsprincipen* (2006), s. 336.

*kvalitet.*⁸ *Hög kvalitet* är självklart eftersträvansvärt, men det är långt ifrån enkelt att svara på vad det betyder mer konkret.

Rättssäkerheten tenderar däremot att beskrivas i mer självklara ordalag i den juridiska litteraturen. Det har i högt ansedd och välanvänd doktrin för bara några år sedan uttryckts så här: *”Med rättssäkerhet menas [...] säkerhet mot att utan stöd av lag bli underkastad straff eller därmed likställd påföljd. Om man i stället åsytar säkerhet mot att bli utsatt för brott, bör man tala om rättstrygghet”*.⁹ Det finns otaliga liknande exempel på hur skiftande och ibland något otydlig innebörd som läggs i ordet rättssäkerhet.¹⁰ Det är detta som gör diskussioner om rättssäkerhetsfrågor så svåra: Synen på rättssäkerhetens innebörd är knappast ens kollektivistisk, än mindre allmän.¹¹ Innebörden förväntas ändå alltsomoftast underförstått vara klar för de inblandade utan att närmare preciseras. Alla håller med om att en ros är en ros är en ros även när de i själva verket pratar om vitt skilda saker.¹²

Rättssäkerhet kan ibland upplevas vara en rättspolitikens heliga graal. Ordet bär med sig så mycket positiv laddning att utgångspunkten för debatten verkar bli att rättssäkerheten aldrig får försvagas.¹³ Inte av någon åtgärd, någon gång, på något sätt. Under premissen att fullständig rättssäkerhet i ordets traditionella och formella innebörd endast kan uppnås genom att staten helt sonika aldrig någonsin utövar sin våldsmakt mot någon enskild, är det kanske inte så märkligt att ordet rättssäkerhet istället har kommit att laddas med lika många skilda innebörder som det finns rättspolitiska viljor. För den pessimistiskt lagde är det inte långt till

⁸ Prop. 2014/15:1 Utgiftsområde 4 s. 15.

⁹ Holmqvist m.fl., *Brottsbalken – en kommentar, del I* (2009), s. 1:5.

¹⁰ För en utförligare genomgång, se Justitiekanslern, *Felaktigt dömda* (2006), s. 23 ff.

¹¹ Sveriges advokatsamfund, *Rättssäkerhetsprogram* (1988), s. 3.

¹² *”A rose is a rose is a rose”* kommer från Gertrude Steins dikt *Sacred Emily* från 1913.

¹³ Ett ur pedagogiskt hänseende perfekt exempel på detta stod åklagare Lisbeth Johansson för. Rörande frågan huruvida domstolen bör ha en varierande sammansättning beroende på det aktuella brottets allvar uttryckte hon sig här: *”Jag anser att det ska finnas full rättssäkerhet i alla mål. Med det menar jag 100 % rättssäkerhet, om det nu går att mäta i procentsatser. I vissa mål som handläggs i landets domstolar kan man nog med visst fog hävda att rättssäkerheten med marginal överstiger vad som krävs och vad som är rimligt.”* Det är spännande att fundera på innebörden av rättssäkerhetssynen som Johansson försöker förmedla. Den typ av rättssäkerhet som hon talar om kan överstiga 100 % och kräver en rimlighetsbedömning för att få ner till denna önskvärda nivå. Ett alternativt sätt att se på hennes formulering är att Johansson, som så många andra, försökt skydda sig från kritik från alla håll och kanter samtidigt och därför i slutändan istället inte lyckas förmedla något alls av substans om sin syn på rättssäkerhet. Se Johansson i *Rättssäkerheten i brottmål – ifrågasatt av Justitiekanslern* (2007), s. 127 f.

att börja vara rädd för att rättssäkerhet på så vis kan ha kommit att gå samma öde till mötes som ordet *demokrati*: det betyder så många olika saker för olika människor att det i diskussionshänseende till slut inte betyder något alls.¹⁴

1.1.2. Straffprocessen

Straffprocessen i en form som i någon mån påminner om den vi har idag började synas för ungefär ett årtusende sedan.¹⁵ Syftet med det system som växte fram var i huvudsak att civilisera dispyter människor emellan. Vill man vara krass handlade det om att få folk att sluta ha ihjäl varandra för att man var så orimligt oense. Straffprocessen kom under de sekel som följde att utvecklas från en modell för att söka sanningen i olika typer av tvister¹⁶ till ett verktyg för att få folk att agera i enlighet med de beteendenormer som folket – eller kanske oftare en folkfrånvänd makt – ansåg nödvändiga. Folk skulle tuktas till att både följa normerna och hålla med om deras innehåll. Straffprocessen kom därigenom att ses som en nödvändighet för att vi skulle kunna leva tillsammans under civiliserade former.¹⁷

Straffprocessen har sedan dess kommit att bli en allt komplexare samling regler, men de huvudsakliga syftena känns fortfarande igen. Det som tidigare sågs som tukt kallas idag för handelsdirigering. Straffprocessen ska i det hänseendet vara både individual- och allmänpreventiv och förebygga att samhällsmedlemmarna vidtar brottsliga handlingar. På så sätt bidrar den till att ge de materiella reglerna, det vill säga straffrätten, genomslag.¹⁸

För att uppnå sina syften har målet för straffprocessen i huvudsak varit att uppnå materiellt riktiga domar, ett mål som i högsta grad fortfarande lever kvar.¹⁹ För att uppnå detta mål har olika funktioner utvecklats. Två av de tydligaste kan sägas vara den brottsbekämpande effektivitetsfunktionen, som ämnar minimera antalet felaktiga friande domar, samt

¹⁴ Zila, *Om rättssäkerhet* (SvJT 1990), s. 284 ff, jfr. även Vallinder, *Demokrati och rättssäkerhet – ett problematiskt släktskapsförhållande* (StvT 1986), s. 294 ff.

¹⁵ Lindblom, *Tvekamp eller inkvisition* (SvJT 1999), s. 624.

¹⁶ Ett begrepp som här ska läsas med en betydligt vidare, snarast allmänspråklig, innebörd än den strikt juridiska.

¹⁷ Lindblom, *Tvekamp eller inkvisition* (SvJT 1999), s. 625.

¹⁸ Bylander, *Muntlighetsprincipen* (2006), s. 330 f.

¹⁹ Se t.ex. prop. 2004/05:131 s. 158.

rättssäkerhetsfunktionen, som ämnar minimera antalet felaktiga fällande domar.²⁰ I en hypotetisk verklighet där båda dessa funktioner maximerats fälls samtliga skyldiga till ansvar samtidigt som alla oskyldigt anklagade frias. På så vis drar de båda funktionerna åt samma håll. De är båda, var och en för sig, till gagn för målet att uppnå materiellt korrekta domar.²¹ Dock är i slutändan det enda sättet att helt säkert undvika felaktiga friande domar att bara fälla, och det enda sättet att helt undvika felaktiga fällande domar att bara fria. Ur det perspektivet blir funktionerna i mångt och mycket motstående. På så vis måste man förhålla sig till att åtgärder för att främja det ena intresset ofrånkomligen oftast påverkar det andra intresset negativt.²² Processens funktion kan också ses som en tidsaxel där funktionen varierar beroende på var man gör sitt teoretiska nedslag.²³ Det innebär att funktionen i den inledande undersökningen av huruvida ett brott har begåtts skiljer sig från funktionen under huvudförhandlingen i domstol, själva domens funktion och sedermera funktionen hos verkställigheten av domen.²⁴ Dessa synsätt talar inte nödvändigtvis mot varandra.

Andra menar att just rättssäkerheten är straffprocessens egentliga *huvudsyfte*, snarare än en funktion. Den är således inte i sig brottsbekämpande, utan straffprocessen är en metod för att garantera rättssäkerheten vid utredandet och bestraffandet av brott. Stöd för detta står huvudsakligen att finna i oskuldspresumtionen, vilken skyddas av det höga beviskravet i kombination med att bevisbördan i brottmål alltid är placerad på det allmänna. Det främsta syftet för straffprocessen är således att undvika felaktiga *fällande* domar.²⁵ Ett egentligt huvudsyfte behöver inte heller nödvändigtvis tala emot straffprocessen som *multifunktionell*. Att oskyldiga inte döms kan i det ljuset ses som grundläggande för att överhuvudtaget kunna upprätthålla straffprocessens moraltbildande funktion.²⁶

²⁰ Bylander, *Muntlighetsprincipen* (2006), s. 330 f.

²¹ Bylander, *Muntlighetsprincipen* (2006), s. 330 f.

²² Ekelöf och Edelstam, *Rättegång – första häftet* (2002), s. 30.

²³ Lindblom, *Tvekamp eller inkvisition* (SvJT 1999), s. 624.

²⁴ Lindblom, *Tvekamp eller inkvisition* (SvJT 1999), s. 625.

²⁵ Lindell i Lindell (red.) m.fl., *Straffprocessen* (2005), s. 20 ff.

²⁶ Bylund, *Tvångsmedel* (1993), s. 38.

Rättssäkerhetsfunktionen är alltså av sådan natur att den, oavsett grundsyn på straffprocessen och dess eventuella funktionshierarki, hela tiden måste *förhållas* till sin omgivning.²⁷ Den går inte att bortse ifrån och begreppet fyller en central funktion i rätten även om dess innebörd som visat är långt ifrån entydig.²⁸ Jag skulle därför vilja påstå att den bäst ses som *ett nödvändigt raster* genom vilket man betraktar straffprocessen, oavsett utgångspunkt. Vilka slutsatser man då drar beror självklart på både *vad* man diskuterar och *vems* rättsäkerhetsraster man ser frågan igenom.

1.1.3. Brottmålstaxan

Kostnaderna för domstolar och för det allmänna på åklagarsidan, inklusive polismyndigheten, diskuteras jämt och ständigt. Det är ingen större pedagogisk utmaning att förklara för gemene man att en alltför snäv budget för Åklagarmyndigheten riskerar att leda till att vissa brott av resursskäl aldrig leder till åtal. Ungefär lika enkelt är det att visa på sambandet mellan pengar till domstolarna och antalet mål som kan hanteras och hur snabbt detta kan ske. Vikten av ekonomisk balans på den misstänktes sida i brottmål är inte lika enkelt att belysa. Den som påpekar att personer som anklagas för att ha begått brott har rätt att försvara sig brukar sällan möta något större debattmotstånd från seriösa aktörer. Juridikens inneboende komplexitet gör också att den härskande uppfattningen bland juridiskt skolade måste sägas vara att det är självklart att den misstänkte oftast bör få hjälp med försvaret av en försvarare. Något som mer sällan tas upp är hur reglerna för ersättning till den som förordnas som offentlig försvarare i praktiken kan ha stor påverkan på vilken kvalitet den misstänkte får på sitt försvar.

Den praktiska innebörden av ett system där ersättningen bestäms utifrån på förhand givna parametrar är inte bara att kostnaderna dämpas och blir mer förutsägbara. Det innebär också att man schabloniserar vad som är en rimlig arbetsinsats från försvarets sida. På så vis blir brottmålstaxan till syvende och sist en av flera metoder för att reglera principen om *audiatur et altera pars*.²⁹ Som sådan kan det stundtals kännas märkligt att den lever ett så undanskymt liv i våra rättspolitiska diskussioner. Att argumentera för att brottmålsadvokater

²⁷ Se t.ex. Justitiekanslern, *Felaktigt dömda* (2006), s. 30.

²⁸ Gustafsson, *Rättens polyvalens* (2006), s. 347.

²⁹ Latin för att *höra den andra sidan*. En grundläggande princip vid utformandet av vad vi känner som en modern rättsprocess. Se ex. <http://www.internetjuridik.com/2653-audiatur-et-altera-pars/>

borde få bättre betalt för sitt arbete må för gemene man framstå som i bästa fall oangeläget och i värsta fall girigt och verklighetsfrånvänt. Men oavsett om man finner ämnesingången uppenbar eller inte så är ersättningssystemet för offentliga försvarare i de mer vardagliga brottmålsprocesserna illustrativt för vad vi egentligen menar med rättssäkerhet i den svenska straffprocessen idag.

När vi letar efter förändringar i rättspolitiska frågor söker vi främst efter revolutionära paradigmskiften. Gärna uttalade sådana. De förändringar som smyger sig fram, de närmast evolutionära begreppsförskjutningarna, är betydligt svårare att fånga. Våldigt lite förändras från en dag till nästa, men genom att sättet vi pratar om en viss fråga eller innebörden vi lägger i ett visst ord sakteliga förändras, så förändras också juridikens slutprodukt: den materiella rätten. Det här är inget konstigt. Juridiken byggs av språk och språk förändras. Men ibland sker det här på ett sätt som å ena sidan är både naturligt och förståeligt, men å andra sidan får konsekvenser som vi kanske inte diskuterat tillräckligt. Jag hoppas att den här uppsatsen kan tjäna som ingång till en diskussion om vad vi – tillsammans som kollektiv, stat och rättsväsende – *egentligen* vill säga när vi pratar om vikten av rättssäkerhet i straffprocessen.

1.2. Ämnet på djupet

1.2.1. Syfte – där rättssäkerheten, straffprocessen och brottmålstaxan möts

Det var mot bakgrund av de iakttagelser om brottmålstaxan, rättssäkerhetstermen och straffprocessen jag redogjort för ovan som mitt syfte slutligen utkristalliserades. Jag ämnar att i den här uppsatsen belysa hur synen på rättssäkerhet inom straffprocessen har ändrats över tid. För att göra ämnet greppbart tar jag brottmålstaxan till hjälp och fokuserar på hur synen på rättssäkerhet har förändrats under dennas framväxt. Brottmålstaxan är nämligen ett bra verktyg för att navigera sig i ämnet: den fanns inte med överhuvudtaget i vår rättegångsbalks ursprungsljudelse, den infördes med tydliga kostnadsdämpningsmotiv, ett utökande av dess tillämpning har utretts under 2013 och 2014 och – detta är det nästan mest centrala – den har på senare år kritiserats med rättssäkerhetsargument som främsta vapen. Detta gör att den passar ypperligt som pedagogisk röd tråd uppsatsen igenom. Alltså: *hur har synen på*

rättssäkerhet i straffprocessen förändrats i takt med att vi har gått från skälig ersättning till alla offentliga försvarare, till användning av den schabloniserade brottmålstaxan i majoriteten av mål? Eller: är brottmålstaxan en rättssäkerhetsfråga?

1.2.2. Göteborgsskolan som teoretisk utgångspunkt

Uppsatsen ägnas endast till en mindre del åt att redogöra för gällande rätt. Den klassiskt hierarkiska lag-förarbeten-praxis-doktrin-mallen blir då en inte särskilt lämplig metod. Denna används därför i princip bara i de inledande delar då den juridiska bakgrunden redogörs för. För att kunna beskriva hur synen på rättssäkerhet utvecklats räcker det inte att redogöra för *vad* som sägs i de sedvanliga rättskällorna. Man måste även lyfta fram *hur* och *mot vilken bakgrund* uttalandena har uppkommit. Den här uppsatsens kärna är ju inte vad som sägs i källmaterialet, utan vad som *menas*, både explicit och implicit. Det handlar alltså i någon mån om att *demaskera* rättssäkerhetsbegreppet och de rättssäkerhetsbaserade argumenten.

För den som anlägger ett kritiskt perspektiv på juridik och rättsvetenskap är rättsliga begrepp sällan klara och ensidiga. Det finns inte nödvändigtvis *en* stringent ideologi bakom ett visst system eller en viss regel. Istället ryms flera mot varandra stående ideologier inom ramen för samma regel eller regelverk. Detta kan kallas för ”[den] dolda ideologiska pluralismen” och det är upp till rättsvetenskapen att visa på dessa motsättningar.³⁰

Inspiration till min ansats har hämtats i vad som ibland brukar refereras till som *Göteborgsskolan*.³¹ Teoribildningen är bred – i viss mån till och med spretig – och det handlar i mitt fall inte om att försöka varken renodla eller sammanfatta den. Inte heller gör jag anspråk på att formulera en egen fullständig version. Istället har jag valt att plocka ut några intressanta utgångspunkter och perspektiv ur den stora mängd av material som har producerats under dess flagg.

³⁰ Dahlman, i Negrelus (red.), *Rättsfilosofi* (2001), s. 128 ff.

³¹ Detta är den, ur den kritiska skolan emanerade, teoribildning som utvecklats vid den juridiska institutionen i Göteborg under flera årtionden. Förutom de alster som hänvisas till som källor till specifika påståenden eller resonemang har jag även i viss mån inspirerats av andra verk som jag skulle vilja hänföra till *Göteborgsskolan*. För en ingång till en vidare förståelse för den typ av idéer som i en bredare aspekt har påverkat mig i val av teori och metod rekommenderas bl.a. Glavå och Petrusson, *Illusionen om rätten – Juristprofessionen och ansvaret för rättskonstruktionerna* (2002) samt Svensson, *Genus och rätt* (1997).

En av uppsatsens utgångspunkter är att lagstiftning i stor utsträckning utgörs av ett slags intresseadministration.³² Eftersom intressena är värderingsbaserade är det viktigt för den som undersöker rätten att vara öppen och tydlig med *vilka* värderingar hen bär på och *att* hen värderar.³³ Jag skulle vilja påstå att detta gäller även den som argumenterar rättsligt, till exempel gällande rättssäkerhetseffekterna av en viss lagregel. Mats Glavå framhäver att "*öppenheten i ställningstagandena*" är något som är väsentligt "*i strävandet efter en mer värdebaserad rättslig diskurs*".³⁴

Ur ett argumentationsperspektiv är det lätt att försöka inordna rättens utveckling efter en linjär modell. Att det rättsliga systemet som helhet huvudsakligen har gått från modell A till modell B till modell C och så vidare. Det går här att påstå att exempelvis *rättsstaten* som modell skulle vara en *fixed point* och *välståndet* en annan. Detta öppnar upp för en argumentationsanalys som följer samma mönster. Gällande rättssäkerhetsbegreppet skulle det innebära att det vid varje givet nedslag på en tidslinje gick att utröna vad som var rättssäkerhetsbegreppets riktiga³⁵ betydelse *just då*. En annan, mer komplex men i mitt tycke betydligt mer tilltalande, teoretisk utgångspunkt är att se att rätten som helhet består av flera parallella och samtidigt rättssystem. Detta är – oerhört förenklat nota bene – en av ingredienserna i det som Håkan Gustafsson kallar för "*rättens polyvalens*". Denna syn innebär att vissa exempelvis rättsstatliga grundföreställningar kan samexistera med en exempelvis överlag välfärdsstatlig syn på rätten.³⁶

1.2.3. I gränslandet mellan teori och metod

När jag i början av arbetet med uppsatsen läste in mig på brottmålstaxans tillkomst gjorde jag vissa iakttagelser. Den personliga upptäckt som till slut kanske kom att forma uppsatsens ämne allra mest var att brottmålstaxan vid lagstiftningsarbetet huvudsakligen behandlats som en del av statens rättshjälp. Det här gjorde uppgiften att reda ut brottmålstaxans förhållande till rättssäkerhetsbegreppet mer grannliga.

³² Glavå, *Arbetsbrist och kravet på saklig grund* (1999), s. 64.

³³ Glavå, *Arbetsbrist och kravet på saklig grund* (1999), s. 105.

³⁴ Glavå, *Arbetsbrist och kravet på saklig grund* (1999), s. 113.

³⁵ Eller åtminstone *mest allmänt gångbara*.

³⁶ Gustafsson, *Rättens polyvalens* (2002), s.199 ff.

Det var när jag senare under uppsatsarbetet läste Gustafssons *Rättens polyvalens* som jag med något slags självförtroende kunde sätta ord på min reflektion. Den här frågan började vid det här laget fånga mitt intresse så till den milda grad att det gick från att vara en inledande undersökning till något betydligt större. Det hade självklart varit intressant att undersöka huruvida brottmålstaxan faktiskt medför några rättssäkerhetsproblem. Jag kände dock inte att jag kunde göra den frågan rättvisa innan jag kommit underfund med hur rättssäkerhetsbegreppet skulle förstås i förhållande till brottmålstaxan. Med tanke på de begränsningar som ramen för en examensuppsats utgör både tids- och utrymmesmässigt, bestämde jag mig helt sonika för att låta denna undersökning bli uppsatsens huvudtema.

Mina initiala reflektioner var sammanfattningsvis följande. Regeln om rätten att försvara sig själv diskuterades huvudsakligen från en rättsstatlig utgångspunkt. Det handlade om individens rätt gentemot statens maktutövning. Det måste där, något förenklat, ses som en negativ rättighet att inte bli frihetsberövad, i form av exempelvis fängelse, eller utsättas för egendomsintrång, i form av exempelvis böter, utan att först ha fått tillgång till en rättvis rättegång.³⁷ Men den kontext där brottmålstaxan togs upp var inte riktigt densamma. Det handlade då istället om statens metoder för att tillgodose enskildas behov. De rättssäkerhetsaspekter som nämndes var av rättvisenatur; *rätt* personer skulle vid *rätt* tillfälle få *rätt* rättshjälp. Fokus var snarast på att rättshjälpen skulle fördelas rättvist *mellan olika enskilda*, och diskursen i förarbetena hade en tydlig välfärdsstatlig prägel.

Till skillnad mot vad man brukar säga om tro, så kan initiala reflektioner inte försätta berg. Nästa upptäckt var nämligen att diskussionernas prägel varierade över tid, och inte alltid särskilt linjärt. För att kunna ge något svar på hur rättssäkerhetsbegreppet ska förstås i förhållande till brottmålstaxans utveckling över tid måste jag därför bli mer konkret.

1.2.4. Metod och avgränsningar

Rättssäkerheten är inte något som regelmässigt kommer till uttryck i ren lagtext. Det är snarare ett raster genom vilket denna lagtext ska ses. Synen på rättssäkerhet på ett visst

³⁷ Det finns självklart undantag från denna något trubbiga huvudregel. Exempel på detta är häktning och beslag som åtminstone temporärt kan ske *innan* någon domstol kommit in i bilden.

område kommer då snarast till uttryck i de överväganden som gjorts innan lagarnas införande, och de principer som legat till grund för en viss regel eller samling sådana. För att kunna tolka begreppet rättssäkerhet utgår jag därför främst ifrån de förarbeten som ligger till grund för den straffprocessuella lagstiftning vi har och har haft under den aktuella perioden. I detta material undersöker jag då hur man diskuterar rättssäkerhet, vad man lägger in i begreppet och hur man förhåller det till motstående intressen. Parallellt med detta undersöker jag två saker: utvecklingen av den materiella processledningen i straffprocessen, samt framväxten av brottmålstaxan. Fokus ligger på kopplingar mellan övergången från skälig ersättning till användningen av den schabloniserade taxan å ena sidan, och förändringen i synen på parternas och domstolens roll i processen å den andra.

I den mån det går att beskriva utvecklingarna utifrån indelningen *rättsstatligt kodad rättssäkerhet* respektive *välfärdsstatligt kodad rättssäkerhet* ämnar jag göra detta. Den rättsstatliga rättssäkerheten är då den där formaliteten står i centrum. Den är i regel subsumtionslogiskt orienterad och maximering av förutsebarheten är det formella egenvärdet.³⁸ Den välfärdsstatliga rättssäkerheten är den där den materiella riktigheten är i fokus. Förutsebarheten är här inte det avgörande, utan det centrala är att de sociala värdena i det enskilda fallet garanteras, och målrelaterade kriterier är styrande.³⁹ Kategorierna är inte digitala och behöver inte heller vara det. Det som står i fokus är inte hur argumentationen från en viss aktör vid en viss tidpunkt bör kategoriseras. Snarare är det utvecklingstendenserna som står i centrum. Sett isolerat är det därför egalt huruvida ett argument eller en beskrivning av rättssäkerhet passar in i en viss kategori till 85 % eller till 99 %.

Frågan om vem som slutligen står kostnaden för den offentliga försvararen har helt avgränsats bort.⁴⁰ Förutom att ersättning i första skedet utgår från staten oavsett vem som slutligen ska stå kostnaden, får den offentliga försvararen dessutom inte ta betalt av sin klient utöver den lagstadgade ersättningen. Dessa omständigheter i kombination gör att frågan om vem som står kostnaden inte påverkar varken tidpunkten för försvararens betalning eller summan hen får.

³⁸ Gustafsson, *Rättens polyvalens* (2002), s. 323.

³⁹ Gustafsson, *Rättens polyvalens* (2002), s. 346.

⁴⁰ Detta behandlas i 31 kap. RB.

Förutsättningarna för att få ett fullgott försvar är således helt oavhängiga den slutliga kostnadsplaceringen.

Redogörelsen för gällande rätt i uppsatsens andra kapitel är relativt kortfattad. Syftet är inte att här gå på djupet med reglerna, utan snarare ge en samlad bild av rättsläget på området. Det intressanta är inte några specifika gränsdragningar eller tolkningsfrågor, utan helhetsbilden. Uppsatsen som helhet gör inga ansatser att i detalj tolka ut eller kritisera gällande rätt, och detsamma gäller detta kapitel.

För att göra uppsatsen stringent behandlar jag endast rättssäkerhet som begrepp i den *svenska straffprocessen* från införandet av vår *nuvarande rättegångsbalk* fram till idag. Då arbetet med rättegångsbalken pågick under flera decennier kommer källor och resonemang som är äldre än själva rättegångsbalken undersökas i den mån de har haft bäring på hur de aktuella lagreglerna faktiskt kom att se ut. Förutom i inledningskapitlet tas äldre källor i övrigt inte upp. Vidare är fokus *lagstiftarens* perspektiv. Detta gör att utgångspunkten är de förarbeten som finns till införandet och ändringarna av rättegångsbalken, de två olika rättshjälpslagar som funnits under denna period och som på vissa områden kompletterat rättegångsbalken, samt övrig anslutande lagstiftning i den mån jag funnit den relevant och intressant. I de fall kritik som har nära anslutning till rättsreglerna framförts utanför det gängse remissystemet eller i samband med andra lagändringar har den också tagits med, annars ligger sådan kritik utanför uppsatsens ämne. Förändringarna speglas vidare huvudsakligen genom *brottmålstaxan* och därför naturligt sett genom ersättningssystemet för offentliga försvarare som specifik begränsning av omfattningen på dennes arbete. Detta gör det nödvändigt att avstå från att djupare undersöka frågor om rätten till försvarare *i sig*. Denna redovisas endast kort som en juridisk bakgrund i nästa kapitel. Gällande rättssäkerhetstermen i den bredare straffprocessuella diskussionen har fokus lagts på olika punkter på den utvecklingsmässiga tidslinjen. Det har helt enkelt varit nödvändigt för att uppnå en hanterbar mängd material. De stora nedslagen är införandet av rättegångsbalken, den stora rättssäkerhetsdebatten på 1980-talet och vad jag vill påstå är vår samtida syn. Längs med detta har även förarbetena till de större rättegångsreformerna under tiden undersökts. Detta gäller då de reformer som genomfördes i början av 1980-talet respektive början av 2000-talet.

1.2.5. Begrepp och terminologi

Uppsatsen rör sig i stora delar över en relativt vidsträckt tidslinje. Detta innebär att det finns några lagar som bibehållit sina namn trots att de innehållsmässigt förändrats. Ibland måste det tydliggöras vilken av dessa upplagor av en viss lag som åsyftas. En text där varje lag hela tiden refereras till med sitt SFS-nummer blir lätt otymplig att både skriva och läsa. Därför följer här en redovisning av min åsyftade innebörd hos vissa av de över tid förändrade lagar som används framgent.

Den *äldre rättegångsbalken* är 1734 års rättegångsbalk⁴¹ och denna förkortas *ÄRB*. Den *nya rättegångsbalken* är den än idag gällande rättegångsbalk (1942:740) vilken helt sonika förkortas *RB*. Den *äldre rättshjälpslagen* syftar till rättshjälpslag (1972:429) och förkortas vid behov *ÄRhjL*. Den *nya rättshjälpslagen* är den idag aktuella rättshjälpslag (1996:1619). Denna förkortas vid behov *RhjL*.

Rätten till försvarare och bestämmelserna om offentliga försvarare aktualiseras båda två i relation till både misstänkta och tilltalade. För att underlätta läsningen använder jag huvudsakligen *misstänkt* som samlingsterm för de båda. Alla tilltalade är ju även misstänkta, samtidigt som långt ifrån alla misstänkta någonsin blir tilltalade. Någon distinktion dem emellan är i övrigt inte nödvändig i den här kontexten.

1.3. Disposition

Ämnet har redan kontextualiserats i ett bredare perspektiv här i uppsatsens första kapitel. I kapitel 2 följer en genomgång av den juridiska grunden för rätten till försvarare. Detta inkluderar överstatliga och nationella regler för rätten i sig, samt de nationella regler som finns för vad försvararuppdraget innebär. Kapitel 3 är sedan uppsatsens kärna. Det är där redovisningen och analysen av de parallella utvecklingarna (rättssäkerhetsbegreppet i straffprocessen, den materiella processledningen och parternas roller samt brottmålstaxan) återfinns. I kapitel 4 diskuterar jag vad jag funnit i uppsatsens tidigare delar. Uppsatsen avslutas med det något kortare kapitel 5. Där redogör jag i sammanfattande ordalag för mina slutsatser.

⁴¹ Föga förvånande saknar denna numera framlidna trotjänare ett SFS-nummer i den form vi idag är vana vid.

Kapitel 2: Den offentliga försvararen

2.1 Överstatliga regler

2.1.1. Förenta nationerna

Förenta nationernas (FN) allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna klassificeras inte som ett traktat och är således inte juridiskt bindande i och för sig. Förklaringen måste däremot ses som ett av de tydligaste principdokument som existerar. Sättet på vilket den behandlas av det internationella samfundet samt det faktum att stadgans materiella innehåll kommer till uttryck den allmänna folkrätten innebär att dess innehåll i praktiken ses som bindande för FN-medlemsstaterna.⁴² Stadgans artikel 11.1 lyder:

Var och en som är anklagad för brott har rätt att betraktas som oskyldig till dess att hans eller hennes skuld lagligen har fastställts vid en offentlig rättegång, där personen åtnjuter alla rättssäkerhetsgarantier som behövs för hans eller hennes försvar.⁴³

Artikeln kan i ett internationellt perspektiv ses som en ingång till reglerna om rätt till en rättvis rättegång. Den svarar dock inte i sig på några mer specifika frågor om vilka dessa rättssäkerhetsgarantier är.

Artikel 14 i FN-konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter ställer upp de processuella garantier varje enskild åtnjuter i den närapå hundra procentiga majoritet av världens stater som ratificerat konventionen. Medan artikel 14.1 är generalbestämmelsen listar artikel 14.3 vissa mer specificerade rättigheter, av vilka artikel 14.3.b och 14.3.d är de i sammanhanget mest intressanta. Rättigheterna går i viss mån in i varandra, och behandlas därför bäst tillsammans. Enligt dessa har den enskilde rätt att få tillräcklig tid och möjlighet att förbereda sitt försvar och att rådgöra med ett rättegångsbiträde efter eget val⁴⁴, samt att i

⁴² Ebervall, *Försvararens roll* (2002), s. 111.

⁴³ FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna, artikel 11.1.

⁴⁴ Artikel 3.b.

varje mål där rättvisans intresse kräver det, *kostnadsfritt få sig anvisad ett rättegångsbiträde*, i de fall hen inte har tillräckliga medel för att betala ett sådant biträde.⁴⁵

Den som står anklagad för ett brott har alltså rätt att få tillräcklig tid och möjlighet att förbereda sitt försvar, en rätt som sträcker sig till att gälla även för försvararen under alla rättegångens olika delar.⁴⁶ Den anklagade har fortsatt en huvudsaklig, oinskränkt rätt att närvara vid rättegången, samt att under denna försvara sig själv. Vidare har den anklagade rätt att välja att låta en försvarare föra hens talan istället för att göra det själv. Den anklagade har, om hen har möjlighet att själv betala för sitt ombud, rätt välja vem som ska utföra försvararuppdraget. Om den anklagade saknar betalningsförmåga har staten en skyldighet att bistå med en för den anklagade *kostnadsfri försvarare*, under förutsättning att rättvisans intresse så kräver. På vilket sätt, i vilken omfattning eller under vilka premisser den kostnadsfria försvararen har att utföra sitt uppdrag bestäms inte.⁴⁷

2.1.2. Europeiska konventionen om de mänskliga rättigheterna

43 år efter att Sverige ratificerade Europakonventionen (EKMR) blev den 1995 svensk lag.⁴⁸ Med stöd av 2 kap. 19 § regeringsformen (1974:152) har den även en starkare ställning än många andra lagar, då det därigenom finns ett grundlagsstadgat förbud mot att meddela lagar eller föreskrifter som står i strid med konventionen. I konventionens artikel 6 finns bestämmelsen om rätt till rättvis rättegång. Till innehållet är den snarlik artikel 10 i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna samt artikel 14.1 i konventionen om de medborgerliga och politiska rättigheterna. Enligt artikel 6.1 ska brottmålsförfarandet uppfylla kraven på en oberoende och opartiskt domstol som är inrättad enligt lag, där förfarandet

⁴⁵ Artikel 3.d. Vidare är frågan hur formuleringen ”...i varje mål där rättvisans intresse kräver det...” ska tolkas långt ifrån enkel. Av tids-, utrymmes och ämnesskäl utelämnas den diskussionen här helt. Det är, med tanke på uppsatsens problemformulering, inte av någon relevans för fortsättningen.

⁴⁶ Nowak, *U.N. Covenant on Civil and Political Rights – CCPR Commentary* (2005), s. 332.

⁴⁷ Ebervall, *Försvararens roll* (2002), s. 112; Nowak, *U.N. Covenant on Civil and Political Rights – CCPR Commentary* (2005), s. 339; Mårsäter, *Folkrättsligt skydd av rätten till domstolsprövning* (2005), s. 116.

⁴⁸ Det skedde genom lagen (1994:1219) om den Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. Att konventionen numera är svensk lag innebär att den utgör även nationell rätt. Jag väljer ändå att behandla dess innehåll under sektionen *Överstatliga regler* eftersom det är tillkommet i en internationell kontext och därigenom har stora likheter med de övriga regelverken i denna del. Huruvida det i lagteknisk mening är konventionen eller lagen som åsyftas är således i sammanhanget endast av semantiskt intresse.

innebär en rättvis rättegång (*”fair trial”*) som i allmänhet är offentlig och muntlig, sker inom skälig tid och mynnar ut i en dom som avkunnas offentligt. Artikel 6.2 ger uttryck för oskuldspresumtionen, medan artikel 6.3 ställer upp en rad minimirättigheter för den misstänkte.

I artikel 6.3.b ges varje enskild i de konventionsanslutna nationerna en rätt till *”tillräcklig tid och möjlighet att förbereda sitt försvar”*. Bestämmelsen ämnar garantera varje misstänkts rätt att slippa en hastigt påkallad rättegång där möjligheterna att förbereda sig är alltför begränsade.⁴⁹ Det är dock artikel 6.3.c som ofta anses som den mest centrala i hela bestämmelsen.⁵⁰ Den gäller rätten till försvarare och stadgar att den enskilde har rätten att *”försvara sig personligen eller genom rättegångsbiträde som han själv utsett eller att, när han saknar tillräckliga medel för att betala ett rättegångsbiträde, erhålla ett sådant utan kostnad, om rättvisans intresse så fordrar”*.⁵¹

De rättigheter som tillkommer enskilda enligt konventionen ska vidare tillkomma dem på ett effektivt sätt. Effektivitetsprincipen innebär att försvararen inte bara ska förordnas utan även ges möjlighet att faktiskt tillvarata den enskildes intressen under *hela* brottmålsprocessen och inte bli tillförordnad strax före huvudförhandlingen.⁵²

2.1.3. Europeiska unionen

Även i Europeiska unionens (EU) rättighetsstadga finns regler om rätten till en rättvis rättegång. Rätten återfinns huvudsakligen i artikel 47. En del av denna rätt är att personer som inte har förmåga att själva stå kostnaden för sitt försvar enligt artikelns tredje stycke ska beredas rättshjälp, under förutsättning att detta är nödvändigt för att deras effektiva möjlighet att få sin sak prövad av en domstol kräver det. Rätten till försvar enligt EU:s rättighetsstadga återfinns i artikel 48, vilken har samma innebörd som Europakonventionens artikel 6.3.⁵³

⁴⁹ Ebervall, *Försvararens roll* (2002), s. 113.

⁵⁰ Stavros, *The Guarantees for Accused Persons Under Article 6 of the European Convention on Human Rights*, s. 175.

⁵¹ Ebervall, *Försvararens roll* (2002), s. 114.

⁵² Se Europadomstolens avgörande *Salduz mot Turkiet* som redogörs för i Andersson och Hopman, *Rätt till försvarare före polisförhöret* (JT 2011) s. 800 och 819.

⁵³ SOU 2013:17 s. 199, se avsnitt 2.1.2 ovan för innebörd.

EU:s rättighetsstadga är sedan ikraftträdandet av Lissabonfördraget primärrättslig.⁵⁴ Det innebär att den står över inhemsk lagstiftning i normhierarkin. Sedan Lissabonfördragets tillkomst är Sverige också via medlemskapet i EU förbundet att respektera rättigheterna i Europakonventionen.⁵⁵ Det innebär att konventionsrättigheterna genom EU-medlemskapet står över konventionsrättigheterna via deras plats i svensk lag.⁵⁶

2.1.4. Sammanfattning

De olika överstatliga reglerna påminner i relativt stor utsträckning om varandra. Gällande rätten till försvarare och därtill anslutande rättigheter har varje person som står anklagad för brott rätt att anlita en försvarare för att föra sin talan. De gånger som närvaron av en försvarare påkallas av rättvisans intresse och den enskilde inte själv har möjlighet att betala för det, ska en sådan bekostas av staten. Dessa rättigheter ska vidare tillförsäkras de enskilda på ett effektivt sätt. Det innebär att försvararen även måste ges en praktisk möjlighet att tillvarata den misstänktes intressen, och inte bara vara en ögontjänare. Sverige har således en skyldighet tillkommen från flera olika håll att tillhandahålla en rättsordning som garanterar enskilda rätten till en rättvis rättegång.

2.2. Nationella regler

2.2.1. Rätten till försvarare i rättegångsbalken

Rätten till en försvarare och betalningen för detsamma regleras med utgångspunkt i 21 kap. rättegångsbalken (1942:740). Varje person som är misstänkt för ett brott har rätt att under förberedelse och utförande av sin talan biträdas av en försvarare.⁵⁷ Vidare har en misstänkt som är anhållen eller häktad, alternativt är misstänkt för ett brott för vilket inte är stadgat lindrigare straff än fängelse i sex månader, *på begäran* rätt till en offentlig försvarare.⁵⁸ En offentlig försvarare *ska* därutöver förordnas om den misstänkte är i behov av försvarare med

⁵⁴ Art 6.1 FEU.

⁵⁵ Art 6.3 FEU.

⁵⁶ Bernitz, *Rättighetsskyddets genomslag i svensk rätt – konventionsrättsligt och unionsrättsligt* (JT 2011), s. 832.

⁵⁷ 21 kap. 3 § 1 st. RB.

⁵⁸ 21 kap. 3a § 1 st. RB.

hänsyn till utredningen om brottet, om försvarare behövs med hänsyn till att det är tveksamt vilken påföljd som skall väljas och det finns anledning att döma till annan påföljd än böter eller villkorlig dom eller sådana påföljder i förening, eller om det i övrigt föreligger särskilda skäl med hänsyn till den misstänktes personliga förhållanden eller vad målet rör.⁵⁹

2.2.2. Den offentliga försvararens ersättning

Den som blivit förordnad som offentlig försvarare har rätt till skälig ersättning från det allmänna, och som utgångspunkt utgår ersättning för vad som är rimligt nedlagt arbete i enlighet med en timkostnadsnorm.⁶⁰ I vissa fall bestäms dock ersättningen genom tillämpning av en taxa, meddelad av Domstolsverket på regeringens uppdrag.⁶¹

Ersättningen från det allmänna är den enda ersättning den offentliga försvararen får ta emot. Vad gäller ersättning från den misstänkta själv, utöver ersättningen från det allmänna, får sådan tas emot endast om den är skälig och utgörs av tidspillan och utlägg som beror på att den misstänkte valt en försvarare som huvudsakligen bedriver verksamhet långt ifrån den ort där den aktuella domstolen är belägen.⁶²

I de brottmål där tingsrätts- eller hovrättshuvudförhandling som inte överstigit 3 timmar och 45 minuter har hållits, får de offentliga försvarare som ensamma agerat ombud åt en misstänkt betalt enligt en taxa fastställd av Domstolsverket.⁶³ Taxan är, och fungerar precis som, en schablon och innebär att försvararens ersättning helt enkelt avgörs av hur lång tid huvudförhandlingen tar i anspråk. Dessutom anpassas schablonen utefter målets beskaffenhet. Detta sker enligt fast uppsatta kategorier, där även typen av moment som varit förekommande i det aktuella målet avgör schablonens storlek.⁶⁴

⁵⁹ 21 kap. 3a § 2 st. RB.

⁶⁰ 21 kap. 10 § 1 st. RB.

⁶¹ 21 kap. 10 § 3 st. RB, 2 § förordning (1997:406) om offentlig försvarare m.m.

⁶² 21 kap. 10 § 4-5 st.

⁶³ 1 § Domstolsverkets föreskrifter om brottmålstaxa för offentlig försvarare i tingsrätt och hovrätt (DVFS 2013:8).

⁶⁴ 4 § DVFS 2013:8.

Förutom de fall då arbete behövs göras på helgdag eller då onormalt stora kostnader för ren administration av papper, telefon etc. har drabbat försvararen finns det bara en typ av fall då schablonen kan frångås och de faktiska kostnaderna ersättas: då målet *krävt avsevärt mer arbete än normalt*. Även i dessa fall måste arbetet överstiga det normala med marginal. I regelverket finns särskilda schablongränser utsatta. Som exempel måste arbetsmängden i ett mål där huvudförhandlingen varit 40 minuter lång överstiga det normala med ca 50 %. Detta innebär att det i praktiken är sällan som ersättning utöver grundschablonen utgår.⁶⁵

Alltså: huvudförhandlingens längd och vilka moment som förekommit under målets gång avgör hur stor ersättningen till den offentliga försvararen blir. Möjligheten att låta faktiskt nedlagt arbete ligga till grund för ersättningen till en offentlig försvarare är således begränsad.

2.2.3. Försvararuppdraget

Den som utsetts till offentlig försvarare har att med *"nit och omsorg"* tillvarata sin klients intressen, samt att *"verka för sakens riktiga belysning"*. Hen bör vidare förbereda försvaret *tillsammans* med klienten.⁶⁶ Nit och omsorg har också beskrivits som *aktivitet* och *engagemang*, innebärandes att den offentliga försvararen har att inta en *aktiv* roll i kontrollen av förundersökningsprotokoll, stämningsansökan och så vidare, samtidigt som hen har att göra detta på ett sätt som förvissar klienten om att uppdraget tas på allvar.⁶⁷ Regeln ska läsas tillsammans med 8 kap. 4 § RB, där det fastslås att den som är advokat ska *"utföra sina uppdrag redbart och nitiskt och i allt iakttaga god advokatsed"*.

2.2.4. Sed och etik

Vad som är god advokatsed står att finna i Advokatsamfundets vägledande regler. Utgångspunkten för advokatens arbete är att efter bästa förmåga ta tillvara klientens intresse inom ramen för lag och god advokatsed. Det centrala i advokatrollen är att vara lojal mot klienten. Lojalitetsplikten ackompanjeras av en långtgående tystnadsplikt och tillsammans ska principerna säkerställa förtroendet mellan klient och advokat.⁶⁸ Att advokaten genom att

⁶⁵ 6 § DVFS 2013:8.

⁶⁶ 21 kap. 7 § RB.

⁶⁷ Blomkvist, *Försvararen* (2003), s. 7 f.

⁶⁸ Sveriges advokatsamfund, *Vägledande regler om god advokatsed* (2012), s. 4 f.

tillvarata sin klients intressen fyller en viktig roll i rättssystemet i stort går att se i till exempel det som brukar benämnas *den etiska generalklausulen* som lyder: ”Advokat får inte främja orätt”.⁶⁹

2.2.5. Sammanfattning

Den som är misstänkt i en brottmålsprocess har under vissa premisser rätt till en av det allmänna bekostad offentlig försvarare. Under vissa, i praktiken undantagsmässiga, omständigheter kan en offentlig försvarare förordnas även *mot* den tilltalades vilja. Den offentliga försvararen kostnadsersätts som formell huvudregel för skäligt nedlagt arbete enligt en timkostnadsnorm. I realiteten utgår dock en schablonersättning huvudsakligen baserad på huvudförhandlingens längd i de flesta fall. Detta innebär att ersättningen inte baseras på varken faktiskt nedlagd arbetstid eller hur väl uppdraget genomförts. Inte heller får ytterligare betalning från den misstänkte tas emot. Den offentliga försvararen har att med nit och omsorg tillvarata den misstänktes intresse samtidigt som hen verkar för sakens riktiga belysning och inte främjar orätt. Det är dock värt att påpeka att det är lojaliteten mot klienten och dennes intressen som är det primära i försvararens roll.

⁶⁹ Blomkvist, *Försvararen* (2003), s. 9.

Kapitel 3: Rättssäkerheten och brottmålstaxan – en odysse

3.1. En ny rättegångsbalk

3.1.1. Bakgrunden till den nya rättegångsbalken

Rörelser mot en mer akusatorisk process hade vid slutet av 1800-talet sedan länge påbörjats, men straffprocessen var vid denna tidpunkt fortfarande huvudsakligen inkvisitorisk till sin form. Detta skulle komma att ändras under 1900-talets första hälft. I takt med att samhällets syn på straffprocessen förändrades, modifierades reglerna i den äldre rättegångsbalken därefter. Behovet av en helt ny, modernare rättegångsbalk hade dock varit tydligt länge, och när den väl infördes 1948 hade den föregåtts av årtionden av förberedelsearbete.⁷⁰ Det utkast till ny processlag som lades fram 1884 var tänkt att införas genom stegvisa reformer. Detta projekt visade sig svårigenomförbart och inte helt ändamålsenligt.⁷¹ Flera omgångar av direktiv och utredningar, nya direktiv och ändrade utredningar följt av kompletterande direktiv och modifierade utredningar tog då fart. Den processkommission som ledde det huvudsakliga arbetet hade fått i uppdrag att avge ett principbetänkande angående rättegångsreformen som helhet. Detta resulterade så småningom i de första riktigt signifikanta av de mer omfattande förarbeten som ligger till grund för 1948 års rättegångsbalk: Processkommissionens betänkanden SOU 1926:31 till 33.⁷² Dessa följdes upp av flertalet SOU:er och propositioner innan den nya rättegångsbalken slutligen infördes.⁷³ Det är sedermera huvudsakligen i processkommissionens betänkande och i 1938 och 1941 års utredningar och propositioner som de ursprungliga principer som ligger till grund för den nya rättegångsbalken står att finna.

⁷⁰ Förändringsarbetet och ambitionen att införa en helt ny rättegångsbalk hade sina motståndare. Många av de traditionellt sinnade juristerna tog strid mot de förändringar som föreslogs och föredrog att förändra processrätten stegvis. De fick dock till slut se sig besegrade. För en grundligare genomgång av den debatten, se Modéer, *Den stora reformen* (SvJT 1999), s. 400 ff.

⁷¹ SOU 1926:31 s. II.

⁷² Den straffprocessuella delen av 1920-talets straffprocessutredning behandlas främst i SOU 1926:32: *Processkommissionens betänkande angående rättegångsväsendets ombildning – Andra delen: rättegången i brottmål*. Vissa mer allmänna uttryck för synen på termen *rättssäkerhet* (se fotnot 74) och processens funktioner återfinns dock även i den första delen, 1926:31.

⁷³ Se huvudsakligen prop. 1931:80, SOU 1938:43 till 44, SOU 1940:29, SOU 1941:7 samt prop. 1942:5.

3.1.2. Rättssäkerhetstermen i förarbetena

Omnämmandena av termen *rättssäkerhet*⁷⁴ i de förarbeten som föregick införandet av den nya rättegångsbalken är väldigt sparsamma – åtminstone sett med ett juridiskt öga fostrat under senare år. När processkommissionen framhåller vad man anser är fundamentet i en god rättsordning säger man att den ska ”*garantera rättsskipningens säkerhet, skyndsamhet och billighet. Den främsta fordringen är säkerhet.*” Det som åsyftas med *rättsskipningens säkerhet* är skyldiga ska få ett rättvist straff och att oskyldiga ska frias, och den *billighet* som ska garanteras är de rättssökandes. Det påpekas också att de olika intressena ibland står i strid med varandra.⁷⁵

Genomgående används termen *säkerhet* i relation till straffprocessen som ett uttryck för att domarna ska vara *korrekta, ergo materiellt riktiga*. Detta var knappast någon nyhet. Redan långt innan det formella arbete som kom att resultera i den nya rättegångsbalken påbörjats hade straffprocessens främsta syfte uttryckts som ”*utrönandet av den materiella sanningen*”.⁷⁶ Att det är materiell riktighet som är processens huvudsakliga syfte uttrycks tydligt även i förarbetena som följde på processkommissionens utredning. Till exempel hade det sagts att ”*straffprocessen avsåge att skapa alla garantier för ett materiellt riktigt avgörande*”.⁷⁷ Man poängterar också – utan att språkligt sett hänföra detta till rättssäkerhet – att utkrävandet av ansvar för ett brott har gått från att vara målsägandens intresse till samhällets.⁷⁸ På så vis är ett förfarande för att frambringa sanning om huruvida ett brott begåtts, och vem som i så fall begått det, en garant för *samhällets* intressen. Eftersom samhällets intresse i straffprocessuellt hänseende är materiellt riktiga domar är det vidare minst lika viktigt att oskyldiga frias som att skyldiga fälls.⁷⁹

⁷⁴ Ofta uttryckt som ”*rättssäkerhetens intresse*” eller bara ”*säkerhetens intresse*”.

⁷⁵ SOU 1926:31 s. 17.

⁷⁶ Bylander, *Muntlighetsprincipen* (2006), s. 334 med hänvisning till Uppström (b. 1884) s. 1.

⁷⁷ SOU 1938:44 s. 378, se även prop. 1931:80 s. 100.

⁷⁸ Med undantag för vissa mindre mål där åtalsmedgivande från målsäganden krävs och där man samtidigt hade möjlighet att tillskriva erkännanden större vikt än annars. Detta var en kvarleva från det äldre system där straffets utkrävande sågs som just målsägandens intresse, inte samhällets.

⁷⁹ SOU 1926:32 s. 4.

3.1.3. Försvarens roll

Att Sverige övergick från en i grunden inkvisitorisk process till en process baserad på den ackusatoriska modellen hade särskilt stor påverkan på en aspekt av brottmålsprocessen: partsställningen. Flera av den tidigare processordningens brister ansågs tvivelslöst bero på att domstolen avkrävdes fullgörandet av alltför många och olikartade uppgifter.⁸⁰ Ett av fundamenten i den nya processordningen var att åklagarna och försvararna skulle få en uttalat starkare roll i brottmålsprocessen, och nu anses som fullvärdiga aktörer.⁸¹ För att åstadkomma detta framhärade man det ”*oundgängliga*” behovet av en tillfredsställande organisation av försvarare.⁸²

Den ackusatoriska processformen medförde potentiella svårigheter för den misstänkte. Då denne knappast kunde förväntas vara processtekniskt kunnig belyste man risken för att den misstänkte skulle komma att försumma processuella åtgärder som skulle kunna vara till hans fördel att vidta. Det sades också att den misstänkte i allmänhet saknar förutsättningar att ta tillvara på sin rätt på bästa sätt och att denna okunnighet riskerar att leda till en oriktig dom. Man säger att åklagarens roll visserligen är objektiv på pappret, men påpekar att ”*åklagarens allmänna ställning gör honom uppenbarligen benägen att fästa mera avseende vid de omständigheter, som stödja åtalet*”. Inte heller är domarens plikt att säkerställa utredningens allsidighet tillräcklig på ett principiellt plan. Man ansåg visserligen att domstolens ansvar för en allsidig utredning kan ge ett bättre rättighetsskydd än åklagarens objektivitet, men som utgångspunkt är inte heller detta tillräckligt. Den ackusatoriska processen kräver således att den misstänkte som huvudregel beträds av en försvarare för att hen ska kunna utnyttja sina rättigheter, menade man. Försvaren fyller också parallella funktioner. Hen ska dels främja klientens intresse, men uppdraget är även en uppgift ”*i rättsskipningens tjänst*”.⁸³ Man diskuterade också parternas inbördes styrkeförhållande, och flaggade för att den förstärkning av åtalsväsendet som kunde förväntas är tvunget att åtföljas av åtgärder som ser till att ”*den misstänkte inte kommer att intaga en alltför underlägsen ställning i processen*”.⁸⁴ Ett

⁸⁰ SOU 1926:32 s. 15.

⁸¹ Modéer, *Den stora reformen* (SvJT 1999), s. 417.

⁸² SOU 1926:32 s. 15.

⁸³ SOU 1926:32 s. 54.

⁸⁴ SOU 1926:32 s. 48 f.

principiellt undantag från vikten av en försvarare på den misstänktes sida fanns: de allra enklaste av brottmålen, där domarens processledande funktion ansågs tillräcklig för att utredningen i målet skulle bli allsidig nog. Att detta arv från den inkvisitoriska processen fick leva kvar i större utsträckning i de enklare målen motiverades med processekonomiska argument.⁸⁵

3.1.4. Den offentliga försvararen

Den ovillkorliga rätten för en misstänkt att anlita en försvarare för att tillvarata sina rättigheter infördes år 1890, i 15 kap. 10 § ÄRB.⁸⁶ Olika system för att tillgodose även de som inte själva kunde stå kostnaden för sitt försvar fanns också sedan tidigare, exempelvis genom lag om fri rättegång (1919:367) och lagen den 19 juni 1919 angående förordnande av rättegångsbiträde åt häktad.⁸⁷ Tvåpartsprocessen som den akusatoriska processens själva kärna, i kombination med farhågorna för att de flesta misstänkta inte på ett tillfredsställande sätt skulle uppfylla sin partsroll utan försvarare, mynnade ut i slutsatsen att det inte gick att förlita sig på att den misstänkte själv skulle ordna med försvar alla gånger det var nödvändigt.⁸⁸ Man fann det då rimligt att direkt i den nya rättegångsbalken införa en regel där den misstänkte under vissa premisser blev tilldelad en försvarare av det allmänna. Detta motiverades av den misstänktes rätt att vederbörligt utföra sin talan *såväl* som av det allmännas intresse av ett riktigt resultat. Det är detta som sedermera kom att bli bestämmelsen om offentlig försvarare.⁸⁹

3.1.5. Den offentliga försvararens ersättning

Under tiden arbetet med den nya rättegångsbalken pågick togs frågan om en fastställd taxa för ersättning till olika typer av rättsliga biträden upp åtminstone två gånger i anslutning till förändringar av lagen om fri rättegång. Första gången var 1929.⁹⁰ Då hade frågan om

⁸⁵ SOU 1926:32 s. 51.

⁸⁶ SOU 1926:32 s. 49. Se även Blomkvist, *Försvararen* (2003), s. 1.

⁸⁷ Se SOU 1926:32 s. 52.

⁸⁸ Här talade man om att staten *vid behov* skulle ingripa och tillförordna den misstänkte en försvarare. När och under vilka premisser detta *behov* uppstår har varierat över tid. En förutsättning där behov av offentlig försvarare nästintill alltid ansetts föreligga är när den misstänkta är häktad. Då redogörelsen för detta i övrigt faller utanför uppsatsens frågeställning lämnar jag denna fråga därhän.

⁸⁹ SOU 1926:32 s. 55.

⁹⁰ Prop 1972:4 s. 172 med hänvisning till prop. 1929:191 s. 28.

normerad ersättning varit ute för remiss, och sedermera avrätts från med hänvisning till de stora svårigheterna med att upprätta en taxa som skulle vara lämplig för alla delar av landet. Andra gången det behandlades var under början av 1940-talet.⁹¹ Frågan om taxebaserad ersättning hade då diskuterats igen, men de argument som fick förslaget att falla den här gången var den väldigt skiftande karaktären på de olika typerna av mål som berördes.

Den offentliga försvararens ersättning reglerades redan från den nya rättegångsbalkens införande i 21 kap. 10 §. Då de förslag om taxebaserad ersättning som diskuterats aldrig lett till någon reglering innehöll paragrafen inga referenser till andra lagar, förordningar eller föreskrifter. Paragrafen lød:

Offentlig försvarare äge av allmänna medel åtnjuta arvode så ock ersättning för kostnad och tidsspillan efter vad rätten prövar skäligt.

Ej må offentlig försvarare av den misstänkte förbehålla sig ytterligare ersättning; har sådant förbehåll skett, vare det utan verkan.

Den ursprungliga ordningen var alltså att försvararen tillerkändes *skälig ersättning*. Vad som var skäligt bedömdes av den aktuella domstolen i varje enskilt fall, och någon annan grund för bedömningen än skäligheten i det enskilda fallet diskuterades inte.⁹²

3.1.6. Den materiella processledningen

Den renodling av rollerna som man var ute efter på ett principiellt plan matchades inte fullt ut av tilltron till parternas förmåga att med en gång uppfylla dessa roller. Förutom att begära komplettering av bevismaterial, frångå åklagares brottsrubricering och vara obunden av yrkad påföljd poängterades även den *materiella processledning* som domstolen hade att utföra. Formuleringen var likadan för de olika processtyperna, men det framkommer i förarbetena att man menade att ge domstolen en betydligt mer aktiv roll i brottmålen. ”Särskilt ankommer på rätten att, oavsett vad den [misstänkte] anför till sitt försvar, beakta de omständigheter, som tala till hans förmån”, hette det. Detta var i stor utsträckning ett sätt att täcka upp där den misstänkte helt saknade försvarare eller hade en försvarare som inte genomförde sitt uppdrag

⁹¹ Prop 1972:4 s. 172 f med hänvisning till bl.a. prop. 1944:12 s. 59.

⁹² Se SOU 1926:32 s. 55, SOU 1938:44 s. 277 samt SOU 1941:7 s. 48.

med tillräcklig kvalitet. Rätten skulle ”i viss mån vägleda den [misstänkte] vid utförande av hans talan” och detta skulle ”i synnerhet [ske] om den [misstänkte] icke biträdes av kunnig försvarare”. Om behovet av hjälp framstod som mer omfattande skulle domstolen istället se till att en för uppdraget lämplig försvarare erhöles av den misstänkte.⁹³

3.1.7. Rättighetssynen

Under den tid då arbetet med rättegångsbalken pågick präglades den svenska rättsfilosofin av en motvilja mot att erkänna rättigheter med självständig juridisk betydelse. Lagstiftning sågs närmast som en metod för att uppnå samhällelig nytta och kodifiering i någon mån var egentligen det enda sättet för eventuella rättigheter att erhålla ett existensberättigande. De konstitutionella rättighetsskydd som nu återfanns på fler platser i vår omvärld sågs i de bredare juridiska diskussionerna inte som något som i någon större utsträckning berörde Sverige.⁹⁴

3.1.8. Sammanfattande analys

När den nya rättegångsbalken arbetades fram och infördes användes termen *rättssäkerhet*⁹⁵ närmast synonymt med begreppet *materiell riktighet*.⁹⁶ Att en rättsprocess var säker innebar att den ledde till materiellt korrekta domar, och materiellt riktiga domar var straffprocessens främsta syfte. Det låg alltså inte bara i den misstänktes intresse att inte bli oskyldigt dömd, utan det låg i samhällets intresse att *bara* skyldiga dömdes. Felaktiga fällande domar skulle motarbetas i minst samma utsträckning som felaktiga friande sådana.

Den nya rättegångsbalken medförde på ett principiellt plan stora förändringar för försvararens roll i brottmålsprocessen. Gemensamt för de flesta förändringar var att den misstänkte nu som utgångspunkt skulle komma att ses som en part i brottmålsprocessen istället för ett passivt undersökningsobjekt. Eftersom parternas roller är en av de mest grundläggande byggstenarna i den ackusatoriska tvåpartsprocessen var det av stor vikt att konstruera den nya rättegångsbalken på så vis att den misstänkte kunde förväntas uppfylla sin partsroll. Av

⁹³ 46 kap. 4 § RB (ursprunglig lydelse), se resonemang i SOU 1938:44 s. 479 samt hänvisning i SOU 1982:26 s. 105.

⁹⁴ Bernitz, *Rättighetsskyddets genomslag i svensk rätt – konventionsrättsligt och unionsrättsligt* (JT 2011), s. 821 f.

⁹⁵ Se fotnot 74.

⁹⁶ Bylander *Muntlighetsprincipen* (2006), s. 333.

kostnadsmässiga skäl valde man att låta domstolen fortsätta ta huvudansvaret för att utredningen blev allsidig i de enklaste brottmålen. Detta kan närmast ses som ett kostnadspragmatiskt motiverat arv från den inkvisitoriska processen. Det kvarlåg också ett stort ansvar på domstolen att vara den slutgiltiga garanten för den misstänktes rättigheter. Domaren skulle alltid beakta omständigheter som talade till den misstänktes fördel, oavsett om de åberopats eller ej. Domaren hade också att hjälpa den misstänkte att lägga fram sitt försvar i de fall hen inte var biträdd av en försvarare, eller då denne inte fullgjorde sitt uppdrag tillräckligt bra. I de fall det saknades försvarare på den misstänktes sida och behovet av hjälp var mer omfattande hade domstolen att se till att en försvarare erhöles. Man vinnlade sig samtidigt om att tvåpartsprocessen skulle få ett åtminstone principiellt genomslag genom att i rättegångsbalken införa rätten till offentlig försvarare under vissa förutsättningar. Även vikten av att säkerställa att den misstänkte parten inte passiviserades av ett alltför ojämnt styrkeförhållande i relation till åklagarsidan framhölls. Balansen var därför tvungen att upprätthållas både kompetensmässigt och resursmässigt. Man menade att varken åklagarens objektivitetsplikt eller domstolens processledning ensamt ansågs tillräckliga för att garantera den misstänktes rättigheter. I processrollshänseende innebar den nya rättegångsbalken således närmast ett skifte från en inkvisitorisk process med ackusatoriska drag till en *ackusatorisk process med inkvisitoriska inslag*.

Med materiell riktighet som syfte och tvåpartsprocess som metod för att nå dit låg tillgången till försvarare både i den misstänktes och samhällets intresse. Rätten till en, av det allmänna bekostad, offentlig försvarare vid behov, sågs som en nödvändighet för den säkerhet i rättsordningen som strävandet efter materiell riktighet utgjorde. Domstolens materiella processledning var likaså ett sätt att söka säkerställa att oskyldiga inte dömdes samtidigt som skyldiga gjorde det.⁹⁷ Den av det allmänna bekostade offentliga försvararen infördes alltså med syfte att vara ett, av många, verktyg för att uppnå *rättssäkerhet* i den bemärkelse som åsyftades i förarbetena, nämligen *materiell riktighet*.

Att rättssäkerhet användes med innebörden materiell riktighet gjorde att det stundtals dikotomiska förhållandet mellan rättssäkerhet och rättseffektivitet aldrig riktigt kom till uttryck. Rättssäkerhet och liknande uttryck syftade således i förarbetena till den nya

⁹⁷ SOU 1982:26 s. 114 f.

straffprocessen inte främst till någon specifik rättighet för den enskilde, varken misstänkt eller offer, utan var snarare ett *mål för det allmänna*. Det lediga sätt på vilket man låter uppgiften att ta den misstänktes intressen tillvara skifta mellan försvararen och domaren tyder också på att säkerheten inte ansågs tillhöra någon enskild, utan var ett processens eget intresse. Den materiella riktigheten kan i denna form kontrasteras mot det mer formella rättssäkerhetsbegreppet. Svårigheterna för rättssäkerhet som allmän rättsstatlig princip att få någon effekt är tydlig och det är den välfärdsstatliga grundsynen på straffprocessen som är klart dominerande. Det är måhända inte så konstigt att en straffprocess som är i begrepp att åtminstone principiellt slänga av sig sin inkvisitoriska skrud har fokus på att den nya processformen ska leda till ”rätt” resultat. Ett av de tydligaste tecknen på att straffprocessen i någon mån ändå var på väg mot en ny typ av grundrationalt kunde skönjas i att man fann det nödvändigt att framhäva att det var *minst lika viktigt* att oskyldiga frias som att skyldiga fälls.

3.2. Införandet av brottmålstaxan

3.2.1. Från skälig ersättning till brottmålstaxa

Drygt tjugo år efter den nya rättegångsbalkens införande utgav staten rättshjälp i flera olika former. Det rörde sig om allt ifrån rättshjälp i dess snävaste form, det vill säga statligt finansierade rättegångskostnader för samhällets minst belevade, till vad man ansåg vara rättshjälp i en mer vidsträckt mening: offentliga försvarare. Flera olika utredningar hade gjorts genom åren, men ingen hade resulterat i någon mer omfattande reform av rättshjälpssystemet. Förrän nu. 1970 ritades riktlinjerna för en sådan reform upp och en utredning skred till verket med att föreslå hur detta skulle ske. Två år senare föreslogs den äldre rättshjälpslagen.⁹⁸

3.2.2. Rättssäkerhetstermen i anslutning till den äldre rättshjälpslagen

I förarbetena till ÄRhjL upprepar man principerna bakom den nya rättegångsbalken: reglerna om offentlig försvarare grundas inte bara på den misstänkta intresse av ett fullgott försvar, utan även på samhällets intresse av att brottsbekämpning och lagföring sker på ett *riktigt* och

⁹⁸ Prop 1972:4 s. 22 med hänvisning till prop. 1970:1 bil. 4 s. 58.

ändamålsenligt sätt.⁹⁹ Man ansluter därigenom till den tidigare synen på straffprocessen som huvudsakligen syftades till att leda till en dom som är *materiellt riktig*. I övrigt lyser de allmänna resonemangen kring rättssäkerhetsbegreppet med sin frånvaro i förarbetena till den äldre rättshjälpslagen.

3.2.3. Motiven bakom förslaget att införa en brottmålstaxa

När brottmålstaxan för offentliga försvarare kom att införas var det tillsammans med taxor även för många andra rättsliga biträden. De ekonomiska argumenten bakom införandet av taxorna var närmast övertydliga. Det allmännas kostnader för juridiska biträden hade mellan budgetåren 1961/62 och 1968/69 ökat från 12 miljoner kronor till 29 miljoner kronor. Det försökte framställas som att det även för advokat kåren skulle ha positiva effekter med ett system som gav upphov till en mer likriktad ersättningsmodell, men motiven till införandet av taxorna dominerades av ett ord: *kostnadskontroll*.¹⁰⁰

Att det uppkomna behovet av en tydligare kostnadskontroll kom att ta sikte på just ombudskostnaderna förklarades med att det var dessa som stod för lejonparten av de ökade kostnaderna till följd av de vid tidpunkten relativt extensiva möjligheterna till rättshjälp. I fallen med de offentliga försvararna ledde svårigheterna för den beslutande domstolen att värdera deras tidsmässiga arbetsinsats till att de begärda arvodena i praktiken nästan alltid godtogs. Genom att införa en taxa skulle man åstadkomma en ordning där försvararen istället hade att visa att arbetsinsatsen varit mer omfattande än vad som tilläts av de normerade belopp som satts upp.¹⁰¹

3.2.4. Remissinstansernas kritik mot förslaget

Flera remissinstanser var positiva till förslaget, andra lämnade det utan erinran. Under arbetet med den nya rättshjälpslagen framfördes dock en hel del kritik av varierande grad mot förslaget om brottmålstaxa. Kritiken var mångfacetterad och påminde delvis om de skäl som fått tidigare utredningar att avstå från att föreslå taxor.¹⁰² Det ansågs att brottmålen med

⁹⁹ Prop 1972:4 s. 151.

¹⁰⁰ Prop. 1972:4 s. 175 ff.

¹⁰¹ Prop. 1972:4 s. 275.

¹⁰² Se avsnitt 3.1.4. ovan.

offentlig försvarare var av så olika slag och natur att en tillämpning av fastställda taxor inte skulle vara möjlig.¹⁰³ Det sågs också som ”*förenat med betydande svårigheter*” att åstadkomma rättvisa arvodestaxor.¹⁰⁴ Andra framförde att de de begärda arvodenas skälighet påverkas av så många olika parametrar att det torde vara ”*praktiskt omöjligt*” att bestämma normaltaxor för de flesta mål.¹⁰⁵ Detta gör det olämpligt att i lag införa ett sådant system.¹⁰⁶ Risken att försvararen skulle motiveras att inte i tillräcklig utsträckning intressera sig för målet framfördes också.¹⁰⁷ De allra tyngsta kritikerna var Högsta domstolens ledamöter och Sveriges advokatsamfund.

Ledamöterna i HD ansåg att förslagen om grunden för fastställandet av taxorna knappast visade på någon möjlighet att finna en konstruktion som gjorde ersättningen rimlig och samtidigt praktiskt betydelsefull. Man var särskilt sval inför uttalandena om att försvararens arbetsprestation i vissa fall skulle kunna förutses. HD:s ledamöter poängterade vikten av att överlägga med advokatsamfundet angående taxorna, om de trots kritiken ändå skulle införas. Till sist ville man ”*understryka att fråga är om tillämpning av den i lag fastslagna principen att [...] försvarare har rätt till skälig ersättning för sitt arbete.*”¹⁰⁸

Från *Sveriges advokatsamfunds* sida var man tydlig med att strävandet efter enhetligare arvoden och garantin att ersättningen är skälig i praktiken står mot varandra. Man sa att främjandet av enhetligare arvodesbedömningar visserligen var välkommet, men man ansåg att upprätthållandet av skälighetsprincipen var viktigare. Det ansågs svårt – eller till och med omöjligt – att leva upp till båda dessa simultant. I varje *enskilt fall* måste arbetet ersättas med ett skäligt belopp, poängterade man. Man varnade för att en ordning där försvararen inte får skälig ersättning för sitt arbete skulle komma att påverka villigheten att åta sig sådana uppdrag. Majoriteten av de aktuella målyperna, brottmål inkluderat, var av sådan natur att schabloniserade arvoden *inte* lämpade sig. Försvararens skicklighet, fallets svårighetsgrad och

¹⁰³ Rådhusrätten i Malmö, se prop. 1972:4 s. 178.

¹⁰⁴ Nedre justitierevisionen, se prop. 1972:4 s. 178.

¹⁰⁵ Göteborgs rådhusrätt, se prop. 1972:4 s. 180. Även Hovrätten över Skåne och Blekinge län som framhöll de stora skillnaderna mellan stad och glesbygd som en faktor som gjorde rikstäckande taxa *varken rimligt eller riktigt*, se prop. 1972:4 s. 182.

¹⁰⁶ JK, länsåklagaren i Västernorrlands län och Jämtlands län, se prop. 1972:4 s. 182.

¹⁰⁷ Bl.a. RÅ och Göta hovrätt, se prop. 1972:4 s. 182 f.

¹⁰⁸ Prop. 1972:4 s. 181.

resultatet av arbetet är alla sådana faktorer som är omöjliga att ta hänsyn till inom ramen för en schabloniserad ersättning. Att basera en taxa på något slags genomsnittlig tidsåtgång låter sig inte heller göras med någon framgång. En sådan skulle bara slumpmässigt ge en skälig ersättning i de enskilda fallen. Om *skälighetsprincipen* ska kunna uppfyllas måste taxan frångås så ofta att den i praktiken blir närmast verkningslös som verktyg för att uppnå enhetlighet, menade man. Även SACO höll med om huvuddragen i dessa invändningar. Framförallt svårigheterna att uppnå enhetlighet samtidigt som skälighetsprincipen beaktades framhölls av fackförbundet.¹⁰⁹

3.2.5. Konstruktionen av brottmålstaxan

Departementschefen resonerade kring den gällande ordning där arvodet för ombuden bestäms utifrån det nedlagda arbetet i varje fall och landade i slutsatsen att dessa regler *i sig* varken kunde kritiseras eller ändras. ”*Biträdet skall givetvis ha skälig ersättning för sitt arbete*”, sa man. Istället valdes en annan väg. Det var den *praktiska tillämpningen* som fick bli föremål för departementschefens kritik. Taxan skulle utgöra en norm och som utgångspunkt användas i alla tillämpliga fall. Departementschefen var tydlig med att framhålla att en möjlighet att avvika från det normerade arvodet *både uppåt och nedåt* skulle finnas, och det ansågs tillräckligt för att göra modellen förenlig med principen om skälig ersättning.¹¹⁰

En undersökning, utförd av en särskild arbetsgrupp under utredningens gång, hade visat en stark korrelation mellan förhandlingstiden i domstol och ombudets arvode. Detta samband gick att urskilja upp till en förhandlingstid om åtminstone fyra timmar. Departementschefen framhöll att ett system med taxor för brottmål med upp till just dessa fyra timmars förhandlingstid vid tidpunkten för propositionen skulle täcka 60 % av statens totala kostnader för offentliga försvarare och omfatta 82 % av alla mål med offentlig försvarare.¹¹¹

¹⁰⁹ Prop. 1972:4 s. 181 f.

¹¹⁰ Prop. 1972:4 s. 275.

¹¹¹ Prop. 1972:4 s. 277.

I anslutning till införandet av den äldre rättshjälpslagen ändrade man samtidigt 23 kap. 10 § RB. Det tidigare andra stycket blev istället ett tredje stycke, med ett nytt andra stycke som löd:

*Konungen eller, efter konungens bemyndigande, centralmyndigheten för rättshjälpen fastställer taxa som skall tillämpas vid bestämmande av ersättning.*¹¹²

3.2.6. Rättighetssynen

Även om Sverige ratificerade Europakonventionen redan 1953 präglades den svenska inställningen till rättigheternas praktiska genomslag fortfarande av skepsis. Det hade dröjt ända till 1966 innan vi erkände Europadomstolens jurisdiktion. Under ungefär samma tid som brottmålstaxan infördes trädde även en ny svensk regeringsform i kraft. Även om den redan i sin ursprungsformulering innehöll stadganden om grundläggande fri- och rättigheter var dessa innehållsmässigt fortfarande tunna.¹¹³

3.2.7. Sammanfattande analys

Rättssäkerhet nämndes knappt i förarbetena till den äldre rättshjälpslagen. En påminnelse om att lagstiftaren såg straffprocessen som ett medel för att uppnå *materiell riktighet* var det närmsta av relevans som står att finna.

Brottmålstaxan var föremål för förändring i anslutning till en reform av statens rättshjälpsinsatser i vid bemärkelse. Motiveringen till införandet av en schabloniserad ersättningsstruktur för de offentliga försvararna genomsyrades av ett nyckelord: *kostnadskontroll*. För att uppnå detta föreslogs en normerande brottmålstaxa som utgångspunkt för deras ersättningar. Brottmålstaxan kom att baseras på huvudförhandlingens längd och bli tillämplig på de flesta fall där denna inte översteg 3 timmar och 45 minuter.

Uttalade rättssäkerhetsargument bland brottmålstaxans inomsystematiska kritiker var lika ovanliga som rättssäkerhetsresonemang från lagstiftaren i övrigt. Kritik av annat slag fanns det däremot gott om. Från flera håll uttrycktes oro, bland annat över att en normerande taxa

¹¹² Prop. 1972:4 s. 14.

¹¹³ Bernitz, *Rättighetsskyddets genomslag i svensk rätt – konventionsrättsligt och unionsrättsligt* (JT 2011), s. 821 ff.

skulle riskera att göra de offentliga försvararna mindre motiverade. Detta skulle kunna få negativa följder för de misstänkta rätt till ett fullgott försvar. De främsta farhågorna var dock att de olika målen var av så skiftande beskaffenhet och svårighetsgrad att det skulle bli väldigt svårt, för att inte säga omöjligt, att hitta en taxa som var rättvis. Advokatsamfundet, vars medlemmar minst sagt berördes av reformen, var allra mest kritiska. Förutom de nyss redovisade argumenten framhöll man att det fanns en inneboende praktiskt motsättning mellan den enhetsprincip som brottmålstaxan siktade på och den skälighetsprincip som redan var lagstadgad i rättegångsbalken. En brottmålstaxa som är enhetlig kan inte vara skälig i varje enskilt fall, menade man. Den främsta kritiken från Högsta domstolen var snarlik. Man betonade att införandet av en taxa snarast skulle innebära en tillämpningsinriktad reglering av *den i lag stadgade principen* om offentliga försvarares rätt till *skälig* ersättning.

Kritiken bemöttes relativt kortfattat. Departementschefen framhöll att det inte var tal om någon inskränkning av de offentliga försvararnas rätt till skälig ersättning. Däremot hade *praktiska* svårigheter för domstolen att bedöma skäligheten i anspråken kommit att leda till att de flesta anspråk godtogs. Man kan inte tolka uttalandena på annat sätt än att detta ur ett ekonomiskt perspektiv ansågs problematiskt. Brottmålstaxan sågs alltså som ett sätt att *inte* frångå principen om skälig ersättning, samtidigt som dessa skäliga ersättningar kunde dämpas. En möjlighet att frångå taxan både uppåt och nedåt i de enskilda fallen gjorde att skälighetsprincipen inte inskränktes, sa departementschefen. På vilket sätt det skulle vara lättare för domstolen att i varje enskilt fall bedöma skäligheten i att frångå taxan istället för att bedöma skäligheten i ett ersättningsanspråk framgick inte med någon tydlighet. Brottmålstaxan var dock en dröm för en lagstiftare med kostnadskontroll som mantra. Och svårare än så är det inte ibland.

Den *misstänktes* rättssäkerhet omnämndes knappt i de inomsystematiska diskussionerna om brottmålstaxan. Utan att termen rättssäkerhet användes framfördes dock kritik om att en taxa skulle riskera att inskränka den misstänktes rätt till ett försvar. Att rättighetsbaserad argumentation i övrigt lyste med sin frånvaro går väl i linje med den skeptiska inställning till överstatliga rättighetsstadganden och regler som hade präglat den närmast föregående tiden.

3.3. Rättssäkerhetens decennium

3.3.1. Ännu mera kostnadskontroll

I mitten av det 1980-tal som kom att bli rättssäkerhetstermens stund i rampljuset uppmärksammades att kostnaderna för offentliga försvarare återigen hade stigit kraftigt och en översyn av dessa hade påkallats av statsfinansiella hänsyn. Man diskuterade olika sätt att sänka ersättningarna till de offentliga försvararna, men landade i slutsatsen att detta inte var lämpligt, särskilt inte gällande de taxebundna ersättningarna. Istället valde man att försöka åstadkomma besparingar genom att snäva in möjligheterna att förordnas en offentlig försvarare. Att detta var möjligt utan att de misstänkta miste sin hjälp med sitt försvar förklarades med åklagarens objektivitetsplikt och domstolens ansvar för en uttömmande och tillräcklig utredning av målet.¹¹⁴

3.3.2. Den materiella processledningen

Under 1980-talet genomfördes en ordentlig översyn av rättegångsbalken. En av de stora frågorna för processutredningen var hur den vid tiden knappt tio år gamla lagen (1974:8) om rättegången i tvistemål om mindre värden, den så kallade småmålslagen, framgent skulle hanteras i förhållande till rättegångsbalken.¹¹⁵ Detta var givetvis en fråga som främst rörde de dispositiva tvistemålen, men idéerna och erfarenheterna från lagen präglade i varierande mån resonemangen i anslutning till de indispositiva tvistemålen och även brottmålen. Samtidigt som de straffprocessuella reformbehoven ansågs mindre sa man till exempel att "*en ökad flexibilitet i regelsystemet är emellertid önskvärd också [gällande brottmålen]*".¹¹⁶ Småmålslagen hade tillkommit i anslutning till införandet av den äldre rättshjälpslagen. Syftet med den hade varit att möjliggöra för slitandet av tvister i domstol utan nyttjande av juridiska biträden. För att åstadkomma detta hade domstolen i de tillämpliga fallen tilldelats en mycket mer aktiv roll, och den materiella processledningen var mer ingripande än annars.¹¹⁷ En stor portion materiell processledning sågs alltså *i dessa fall* som ett sätt att minska behovet av juridiskt ombud.

¹¹⁴ Prop. 1983/84:23 s. 15.

¹¹⁵ SOU 1982:26 s. 41 ff.

¹¹⁶ SOU 1982:26 s. 39.

¹¹⁷ SOU 1982:26 s. 41 f.

Under avvägningarna kring de straffprocessuella reformerna gjorde man flera iakttagelser och uttalanden gällande domstolens materiella processledning. Efter att ha sammanfattat det som redogjorts för ovan i avsnitt 3.1.3. med att det ”[v]id 1948 års rättegångsreform förutsattes att rätten skulle ha ett stort inflytande över utredningen i brottmål.” konstaterades att processen sedan dess utvecklats mer och mer i riktning mot en renodlad förhandlingsprocedur. Att de möjligheter till materiell processledning som stod till domstolens förfogande användes alltmer sällan sågs som ett tecken på denna välkomna utveckling. Processen skulle inte på något vis regrediera mot sitt inkvisitoriska ursprung. Man var dock inte beredd att fullt ut ta bort de formella möjligheterna för domstolen att leda processen även i materiellt hänseende. Även om möjligheterna skulle användas med yttersta försiktighet kunde situationer där domstolens aktivitet påkallades fortfarande uppstå.¹¹⁸

Man valde också att tydligt markera att någon formell skillnad på möjligheten till processledning, baserat på huruvida den misstänkte biträdades av en försvarare, inte var aktuell. Försvararens skicklighet skulle inte få komma att avgöra kvaliteten på processen. Att tillförordna en offentlig försvarare kunde däremot i många fall *i praktiken eliminera behovet* av materiell processledning.¹¹⁹ Sättet på vilket den materiella processledningen och användandet av rättsligt ombud i många fall påverkar varandra – åt båda håll ska påpekas – känns här i någon mån igen från de reformmässiga ingångsvärden man hämtat från småmålslagen.

3.3.3. Ett rättssäkerhetsbegrepp som får liv

Efter införandet av den äldre rättshjälpslagen fortsatte termen rättssäkerhet att i mångt och mycket användas i den betydelse som vi sett ovan. I förarbetena till 80-talets rättegångsreform användes rättssäkerhet fortfarande närmast synonymt med materiell riktighet. Man talade då om att reformarbetet innefattade att göra avvägningar mellan ”*rättssäkerhetssynpunkter, dvs. önskemålen om att förfarandet skall leda till materiellt riktiga avgöranden*” och kraven på *snabbhet, billighet och enkelhet*, vilka refererades till som ”*effektivitetssynpunkter*”. Samtidigt framhöll man att samhället i stort alltmer präglades av ett starkare medvetande om

¹¹⁸ SOU 1982:26 s. 130 ff.

¹¹⁹ SOU 1982:26 s. 132 f.

olika rättigheter och en något eroderande respekt för auktoriteter.¹²⁰ Det är därför kanske inte så märkligt att det är i just denna veva som det i större utsträckning börjar tänkas högt kring innebörden av rättssäkerhet och materiell riktighet i den juridiska åsiktskorridoren. I direktiven till 80-talets rättegångsutredning talade man om ”befogade rättssäkerhetskrav”.¹²¹ Det talas i andra lagförarbeten om ”godtagbar balans” mellan snabbhet och effektivitet å ena sidan, och materiell riktighet ”i möjligaste mån” å andra sidan.

Det kan också uppfattas att rättssäkerhetsbegreppet under den här perioden tenderar att diskuteras lite mer än tidigare av både den lagstiftande och den dömande makten. Till och med justitieråd börjar ifrågasätta den reella möjligheten att nå fram till materiellt helt riktiga slut.¹²² Sett i backspegeln är det kanske därför inte så konstigt att 1980-talet kom att bli det årtionde då diskussionen om rättssäkerhetsbegreppet tog fart. Rejält. Katalysator för den intensiva debatten var den så kallade Ekobrottskommissionen.

3.3.4. Ekobrottskommissionen och rättssäkerheten

1982 tillsattes en särskild kommission mot ekonomisk brottslighet. Kommissionen hade relativt fria händer att utforma sitt eget uppdrag, och instruktionerna var huvudsakligen att deras strategi skulle vara enhetlig och samordnad.¹²³ Det största avtryck som kommissionen gjorde i den rättspolitiska debatten kom dock att bli ett annat än de konkreta förslagen på hur den ekonomiska brottsligheten skulle stävjas. Under arbetet med uppdraget hade det framförts en hel del kritik mot flera av kommissionens förslag och idéer. Mycket av denna kritik hade bestått av rättssäkerhetsargument. Kommissionen påpekade då, klarsynt nog, att termen rättssäkerhet i den allmänna rättspolitiska debatten användes på flera varierande, ibland motstridiga, sätt av olika aktörer. Med anledning härav valde man att under rubriken *Särskilt om rättssäkerhetsproblemet*¹²⁴ klargöra sin syn. Man inledde med att hävda att det ur ett straffrättsligt perspektiv fanns huvudsakligen två olika syn på rättssäkerhet: den *formella*

¹²⁰ SOU 1982:26 s. 37. Se även Bylander, *Muntlighetsprincipen* (2006), s. 335.

¹²¹ Prop. 1986/87:89 s. 258. Se även dir. 1977:10.

¹²² Bylander, *Muntlighetsprincipen* (2006), s. 335 med referens till prop. 1983/84:78 s. 37, prop. 1986/87:89 s. 260 samt justitieråd Palms skiljaktiga mening i NJA 1985 s. 662.

¹²³ SOU 1984:15 s. 9.

¹²⁴ SOU 1984:15 s. 128.

respektive den *materiella* rättssäkerheten.¹²⁵ Det *traditionella* rättssäkerhetsbegreppet, där kraven på förutsägbarhet och likhet rymdes, var det formella. Detta ställdes mot det *moderna* rättssäkerhetsbegreppet, det materiella, som främst innebar rätten att slippa utsättas för brott.¹²⁶

Det traditionella rättssäkerhetsbegreppet kopplades starkt till det sena 1700-tal som det uppkommit under.¹²⁷ I en värld där staten ofta var "övermäktig" och "grym" handlade rättssäkerhet främst om den enskildes skydd mot denna stats maktutövning. Man menade att det därför var naturligt att detta traditionella rättssäkerhetsbegrepp kommit att "uteslutande betona 'lagöverträdarens' rättigheter".¹²⁸ Man sa att det traditionella rättssäkerhetsbegreppet hade ett "gärningsmannainriktat synsätt".¹²⁹

Det gärningsmannainriktade synsättet kontrasterades mot vad man kallade "den moderna synen på rättssäkerhet". Denna syn var vad man påstod att gemene man, inklusive massmedia, syftade på när man använde termen rättssäkerhet. Den innehöll snarare rätten att skyddas från att utsättas för brott, något som traditionellt sett ofta kallas för *rättskydd*. Man hävdade att detta helt enkelt var en "offerinriktad grundsyn på rättssäkerhetsbegreppet". På samma sätt som den traditionella synen var naturlig i 1700-talets slut var den moderna synen naturlig idag, menade man.¹³⁰

För att sätta de två synsätten i relation till varandra framhävde man deras dikotomiska förhållande. Man ansåg att det fanns *två olika rättssäkerhetssyner*, att dessa *existerade parallellt* och att de behövde *vägas mot varandra*. Den traditionella synen kom ofta till uttryck i lagstiftningsarbetet medan den moderna diton gjorde sig påmind vid

¹²⁵ Detta var kommissionens egen begreppsbildning som i sig sedermera fick mycket kraftig kritik av bl.a. Nils Jareborg, se Jareborg, *Straffrättsideologiska fragment* (1992), s. 80 ff.

¹²⁶ SOU 1984:15 s. 129 f.

¹²⁷ I sitt *Rättssäkerhetsprogram* (se avsnitt 3.3.3. nedan) menar Advokatsamfundet att ordet *rättssäkerhet* började användas under 1800-talet. Även Gustafsson menar att den traditionella rättssäkerhetssynen uppstod i samband med rättstatsideologin på 1800-talet, se *Rättens polyvalens* (2002), s. 323. Vilket av dessa påståenden (om ens något) som är korrekt är i sammanhanget irrelevant.

¹²⁸ Kommissionen använde faktiskt citationstecken kring ordet *lagöverträdare*.

¹²⁹ SOU 1984:15 s. 130.

¹³⁰ SOU 1984:15 s. 130 f.

resursallokeringsavvägningar. Det handlade om att staten enligt den traditionella synen hade att på alla tänkbara sätt *"tillgodose lagöverträdarens intressen"* och ett starkt skäl för detta var att *"han faktiskt kan vara oskyldig"*.¹³¹ Den moderna synen – som ju stod i kontrast till den traditionella – innebar istället att vi skulle *"med all kraft bekämpa brottsligheten"*. Med detta ville man visa hur åtgärder i den ena synens namn obönhörligen sätter käppar i arbetet för den andra. Dilemmat som kommissionen upplevde sig stå inför var tydligt: *"Att en skyldig får gå fri och på det viset kan vålla ytterligare skada kan vara lika olyckligt som att en oskyldig blir dömd"*.¹³²

Ekobrottskommissionens begreppsbildning plockades även upp från regeringshåll. Det sades att det materiella rättssäkerhetsbegreppet handlade om att medborgarna ska känna en trygghet i att de inte kommer utsättas för brott. De formella reglerna måste få genomslag i den praktiska tillämpningen, annars brister den materiella rättssäkerheten i sin rättstrygghetsaspekt. Vidare hävdade regeringsföreträdare att det inte kunde accepteras *"att frågan om rättssäkerhet begränsas till att gälla skyddet för de enskilda lagöverträdarna"* och att skydd mot att utsättas för brott också måste ses som en rättssäkerhetsfråga.¹³³

När processen nådde propositionsstadiet hade retoriken tonats ner en aning, men kontentan var densamma. Den *formella* uppfattningen av rättssäkerhet ansågs där vara *"att medborgarna behandlas lika inför lagen samt att lagen är så utformad att det är möjligt att förutse hur lagen kommer att tillämpas"*.¹³⁴ Detta kontrasterades mot den *materiella* rättssäkerheten som innebar en möjlighet att faktiskt uppnå rättvisa och önskvärda resultat i enskilda fall. Idén om att rättssäkerhet innebar något betydligt bredare än den formella uppfattningen var tydlig. I propositionen uttrycktes det *"att människor och samhället bereds skydd mot att utsättas för brott kan också ses som en fråga om rättssäkerhet"*.¹³⁵

¹³¹ Än en gång använder man citationstecken kring ordet *lagöverträdare*. Hade jag inte valt att kursivera samtliga citat hade jag här för den vidare läsningens skull tveklöst kursiverat ordet *faktiskt*.

¹³² SOU 1984:15 s. 131.

¹³³ Detta var kommentarer från statsråd och ställföreträdande statsminister Ingvar Carlsson samt justitieminister Sten Wickbom, se Jareborg, *Straffrättsideologiska fragment* (1992), s. 85.

¹³⁴ Prop. 1984/85:32 s. 36.

¹³⁵ Prop. 1984/85:32 s. 24.

När Justitieutskottet satte tänderna i frågan kom dock kommissionens och regeringens argumentation på skam. De förslag som tog strid för det traditionella rättssäkerhetsbegreppet fick enhälligt stöd av utskottet. Att rättssäkerhetstermen inte hade någon entydig och klar innebörd höll man förvisso med om. Det ansågs däremot viktigt att de värden som Ekobrottskommissionen hänfört till den materiella rättssäkerheten – det vill säga effektivitet, rättsskydd och rättstrygghet – istället bibehölls som självständiga begrepp, möjliga att väga *mot* rättssäkerheten. Den traditionella innebörden av rättssäkerhetsbegreppet skulle bibehållas, och detta innebar ”att bereda den enskilde medborgaren skydd mot staten för övergrepp och godtycke”.¹³⁶ Utskottet påpekade också att ”effektiviteten aldrig får överordnas rättssäkerheten” och även detta ställningstagande fick riksdagens stöd.¹³⁷ Samtidigt som debatten om rättssäkerhetsbegreppet fortsatte i andra fora hade Ekobrottskommissionens försök att omstöpa begreppet därmed nått vägs ände.¹³⁸

3.3.5. Advokatsamfundets reaktion på Ekobrottskommissionens begreppsäventyr

När dammet hade lagt sig i Rosenbad fortsatte diskussionen om rättssäkerhetens innebörd i andra rättspolitiska kretsar. Debatten som följde fick Advokatsamfundet att känna att ”tiden [var] mogen att sammanfatta [vår] syn på centrala rättssäkerhetsfrågor”.¹³⁹ Samfundets idé om att en tydlig och användbar definition av den traditionella innebörden av rättssäkerhet skulle finnas tillgänglig, redo att citeras, kom då omedelbart på skam.¹⁴⁰ Således fick man börja arbetet med att fastställa sina principiella utgångspunkter.

Man menade att rättssäkerheten är avsedd att garantera vissa *grundläggande livsvärden*, med *frihet* och *integritet* som de mest centrala. Rättssäkerheten överlappade i stora delar de mänskliga rättigheter som då kommit till uttryck i FN-konventionen, Europakonventionen

¹³⁶ Betänkande 1984/85:JuU28.

¹³⁷ Justitiekanslern, *Felaktigt dömda* (2006), s. 25.

¹³⁸ Jareborg, *Straffrättsideologiska fragment* (1992), s. 86 f med hänvisning till Edqvist, *Riksdagen om rättssäkerheten* (1986), s. 375.

¹³⁹ Sveriges advokatsamfund, *Rättssäkerhetsprogram* (1988), s. 3.

¹⁴⁰ Samfundets ordförande under åren då arbetet med rättssäkerhetsprogrammet pågick var Claes Beyer. När han efter arbetets avslutande och rättssäkerhetsprogrammets publicerande skrev om processen uttryckte han det så här: ”Någon ens tillnärmelsevis heltäckande och motsägelsefri definition av vad rättssäkerhet är har vi inte kunnat hitta någonstans.” Det var detta som fick samfundet att inte bara ge uttryck för sin ståndpunkt i frågor om hur rättssäkerheten skulle upprätthållas, utan även definiera vad man anser att rättssäkerhet är; se Beyer, *Rättssäkerhet – en formsak* (JT 1990), s. 389.

samt i svensk grundlag. Detta var ett tecken på hur tätt förbundna rättigheterna i sig och verktygen för att säkerställa dem var, förklarade man. Man tog också parti med Justitiekottet och anslöt till vad de kallade för den traditionella rättssäkerhetssynen när man skrev att rättssäkerheten avser individens skydd mot statens makt. Inga andra relationer, såsom enskild gentemot annan enskild, individ gentemot företag eller stat gentemot annan stat, får med den synen plats under rättssäkerhetsparaplyet. Rättssäkerheten är vidare *"ouplösligt förbunden"* med rättsstatsbegreppet, i så måtto att lagen har ett egenvärde. Det är också av central betydelse att lagtillämpningen och rättsordningen är förutsebar, vilket är vad som i slutändan ger rättsstatens enskilda medlemmar¹⁴¹ en samhällelig trygghet. Godtycke göra sig icke besvär, med andra ord. Den enda fungerande metoden för att uppfylla den rättssäkerhetsambition som gavs uttryck för var att se till att lagarna och tillämpningen av dessa följde vissa fastslagna och allmänt accepterade principer.¹⁴² Samfundets syn på rättssäkerhetens innebörd kan avslutningsvis sammanfattas med ett illustrativt citat från rättssäkerhetsprogrammet: *"Rättssäkerhet föreligger alltså när vissa livsvärden [...] skyddas mot statsmaktens ingripanden genom regler som har karaktären av lag och som garanterar förutsebarhet för medborgarna."*¹⁴³

3.3.6. Sammanfattande analys

Under början av 80-talet fanns lagstiftarens bild av rättssäkerhet som ett uttryck för materiell riktighet kvar. Domstolarnas materiella processledning i brottmålen hade vid det här laget minskat kraftigt, men man var samtidigt inte beredd att helt ta bort möjligheten till denna. Man ansåg dock att tillförordnad av en offentlig försvarare i många fall kunde eliminera behovet av materiell processledning i det enskilda fallet. Den formella möjligheten till materiell processledning fanns således kvar som ett slags säkerhetsventil i straffprocessen.

¹⁴¹ Samfundet använde i sin skrift ordet *medborgare*. Jag väljer, måhända i brist på bättre ord, att istället skriva *medlemmar*. Den mellan medborgare och icke medborgare differentierande effekt som termen idag riskerar att ge upphov till är knappast vad som åsyftades när rättssäkerhetsprogrammet författades.

¹⁴² Dessa är enligt samfundet huvudsakligen *legalitetsprincipen*, *objektivitetsprincipen*, *rätten till domstolsprövning*, *avgörande inom rimlig tid* och *offentlighetsprincipen*, se Sveriges advokatsamfund, *Rättssäkerhetsprogram* (1988), s. 4 f.

¹⁴³ Sveriges advokatsamfund, *Rättssäkerhetsprogram* (1988), s. 3 f, se även Jareborg, *Straffrättsideologiska fragment* (1992), s. 80 ff.

Termen rättssäkerhet började diskuteras och debatteras allt mer, och den största debatten kretsade kring Ekobrottskommissionens försök att stöpa om rättssäkerhetsbegreppet. Deras arbete med en enhetlig strategi mot den ekonomiska brottsligheten innehöll ett utförligt resonemang om synen på rättssäkerhet. Det centrala i Ekobrottskommissionens resonemang var att rättssäkerhetsgarantierna i en oacceptabel utsträckning hade kommit att fokusera på vad man refererade till som ”lagöverträdarna” (citationstecken i originaltexten). Detta var en alltför *formell* syn på rättssäkerhet, och den ställdes mot den *materiella* rättssäkerhet som kommissionen själv förespråkade. Denna, med kommissionens egna ord, *moderna* rättssäkerhet innefattade huvuddragen av vad som vanligtvis hänförs till ordet rättstrygghet: en förvisning om att brott beivras och klaras upp samt ett skydd mot att utsättas för brott. Det påstods med detta som bakgrund att det var ett *rättssäkerhetsproblem* att skyldiga personer gick fria. Detta sätt att se på rättssäkerhet var närmast övertydligt *välfärdsstatligt*. Rättssäkerheten var något som teoretiskt sett tillföll *alla*, om än inte samtidigt. Deras syn innebar att rättssäkerheten inte bara är en fråga om relationen mellan stat och enskilda, utan även relationen enskilda emellan. Det var närmast ett skifte från en vertikal till en horisontell syn på rättssäkerhet. Genom att bredda rättssäkerhetsbegreppet försökte man undslippa att rättssäkerhetshänsyn skulle sätta käppar i hjulet för åtgärder man menade skulle förbättra rättseffektiviteten och sedermera rättstryggheten. Man tycks också vilja påskina att de traditionella rättssäkerhetsintressena inte är lika påtagligt hotade i den samhällsordning vi nu lever i. Den bild av forna statsmakter som grymma och övermäktiga utgör en retorisk motpol till vad man då rimligtvis menar är dagens mer beskedliga och välvilliga statsmakt.¹⁴⁴ Argumentationen tar på så vis tydligt avstånd från det nutida behovet av de rättsstatligt färgade rättssäkerhetsanspråken.

Justitiekommittén och sedermera riksdagen gick inte på kommissionens linje. Istället blev det tvärtom. Rättssäkerhetstermen skulle användas för de formella värdena, medan de materiella värdena skulle benämnas rättsskydd, rättstrygghet och effektivitet. Denna uppdelning mellan formella och materiella värden var tydligt *rättsstatligt*. Debatten fick även andra aktörer att reagera och tydliggöra sina ståndpunkter. En av dessa var Sveriges advokatsamfund.

¹⁴⁴ Axberger, *Eko-brott, eko-lagar och eko-domstolar* (1988), s. 168.

Från Advokatsamfundets håll menade man kortfattat att rättssäkerhet är den enskildes skydd från missbruk av statens och dess entiteters maktövning. Legalitet och förutsebarhet är vidare rättssäkerhetens fundament, vilket gör det ofrånkomligt att rättssäkerheten tillkommer inom ramen för rättsstaten. Enskilda måste kunna förutse konsekvenserna av sitt handlande och veta att godtycklighet inte präglar tillämpningen av de regler som finns. Verktygen är lagar, regler samt bindande normer – och lagar, regler samt bindande normer *endast*. Synen bygger på att rättssäkerheten är i sin natur formell och endast rör den enskildes skydd mot statsmakten.¹⁴⁵ Även om det går att gå i polemik med bilden av samfundets rättssäkerhetssyn som *strikt* formell¹⁴⁶, så måste den förstås som oerhört näraliggande den traditionella formella rättssäkerheten. Advokatsamfundets syn på rättssäkerhet byggde således både i retorik och innehåll på en *rättsstatlig* grund.

När vi klev ut ur 80-talets stora debatt om innebörden av ordet rättssäkerhet gjorde vi det med en klarare bild än den vi gick in med. Decenniet innebar en rennäsans för den rättsstatliga synen på rättssäkerheten, och kom att medföra att det formella rättssäkerhetsbegreppet började göras gällande i större utsträckning. Vad vi hade att göra med var ”*en återgång från materiellt till formellt rättssäkerhetstänkande*”¹⁴⁷ eller med andra ord: en återgång från det välfärdsstatliga till det rättsstatliga rättssäkerhetsbegreppet. Pendeln hade svängt.

3.4. Det samtida rättssäkerhetsbegreppet

3.4.1. Den nya rättshjälpslagen

1997 trädde den nya, nu gällande, rättshjälpslagen (1996:1619) ikraft. Än en gång var förändringen påkallad av resursbesparingsskäl. Denna gång lämnades dock inte några förslag på nya regler rörande de offentliga försvararna, varpå den redan gällande ordningen fördes över till den nya lagen i oförändrad form.¹⁴⁸ Den nya lagen syftade som helhet till att utgöra

¹⁴⁵ Beyer menade att den formella naturen rättssäkerhetens själva fundament. Han uttryckte det som att ”[rättssäkerheten] är alltså en formsak men en formsak av utomordentlig betydelse och inte nog med det. Den är av utomordentlig betydelse därför att den är en formsak”, se Beyer, *Rättssäkerhet – en formsak* (JT 1990), s. 398

¹⁴⁶ Se Gustafsson, *Rättens polyvalens* (2002), s. 352 ff för vidare resonemang.

¹⁴⁷ Gustafsson, *Rättens polyvalens* (2002), s. 354.

¹⁴⁸ Prop. 1996/97:9 s. 177 f.

en markant besparing för staten. Den största och mest principiella förändringen som genomfördes för att åstadkomma detta var att rättshjälpen¹⁴⁹ skulle bli subsidiär till de rättsskydds försäkringar som vid tidpunkten blivit allt vanligare på marknaden.¹⁵⁰ Även om RhjL inte innebar några förändringar gällande de offentliga försvararna eller deras ersättning så tydliggjordes än en gång att ”[rätten till] offentlig försvarare som regleras i rättegångsbalken anses vara en form av rättshjälp”.¹⁵¹

Termen rättssäkerhet används på ett fåtal ställen i propositionen till RhjL. Den huvudsakliga utmaningen ur ett rättssäkerhetsperspektiv var ”att dra gränsen mellan dem som får rätt till rättshjälp respektive dem som inte får sådan på ett rimligt och rättssäkert sätt så att de som är i behov av samhällets stöd också får det.”¹⁵² Uttalandet synliggör idén om rättssäkerhet som syftandes till materiell riktighet och en strävan efter rättvisa utfall på ett horisontellt plan.

3.4.2. Rättighetssynen

1995 går Sverige med i EU och samtidigt görs Europakonventionen till svensk lag. Efter flera årtionden av att rättstatliga ideal som alltmer knappar in på den tidigare så starka välfärdstatliga synen på rätten innebär detta en kraftigt svängning mot en ännu tydligare rättsstatligt grundad syn på rättssäkerhetstermen.¹⁵³

3.4.3. En modernare rättegång

2005 lämnade regeringen över propositionen *En modernare rättegång* till riksdagen. Den innehöll en mängd lagändringsförslag i syfte att modernisera processen i svenska domstolar. I fokus för lagändringarna stod ambitionen att effektivisera processen med hjälp av modern teknik. Videokonferenser och videoupptagningar av vittnesmål och liknande var de centrala undersökningsobjekten.¹⁵⁴ Det sägs i inledningen av propositionen att målet med ändringarna

¹⁴⁹ De av staten finansierade kostnaderna för ombud och rådgivning i tvister och vissa brottmål etc.

¹⁵⁰ Prop. 1996/97:9 s. 98 ff.

¹⁵¹ Prop. 1996/97:9 s. 81 ff.

¹⁵² Prop. 1996/97:9 s. 90 ff.

¹⁵³ Bernitz, *Rättighetsskyddets genomslag i svensk rätt – konventionsrättsligt och unionsrättsligt* (JT 2011), s. 844.

¹⁵⁴ Prop. 2004/05:131 s. 1.

är att skapa en processform som är ”rättssäker, effektiv och ändamålsenlig”.¹⁵⁵ Det övergripande målet med alla de olika förändringsarbeten gällande rättegångsbalken som pågått under 2000-talet sägs vara ”att domstolarna även i fortsättningen skall kunna leva upp till de krav som medborgarna har rätt att ställa på rättssäkra avgöranden inom rimlig tid.”¹⁵⁶ Termen används sedan på ytterligare ett flertal ställen i propositionen, i anslutning till alla olika typer av processer, utan att innebörden av den beskrivs uttryckligen. Det genomgående temat i straffprocessuellt hänseende är dock att rättssäkerheten syftar till den misstänktes rättigheter och huvudsakligen ställs mot effektivitetshänsyn. Målet är att uppnå balans mellan dessa två motstående intressen. När man vid ett av få tillfällen differentierar mellan allmänna rättssäkerhetshänsyn och de som är gällande i specifika måltyper, anför man att det i brottmålsförfaranden finns ett ”särskilt intresse” av materiell riktighet.¹⁵⁷

3.4.4. Samtidigt som den modernare rättegången

Samtidigt som arbetet med *En modernare rättegång* pågick så gjordes uttalanden av intresse i andra utredningar och propositioner. I början av 2000-talet gavs Justitiekanslern rätten att för statens räkning överklaga domstolars beslut om ersättning till bland annat offentliga försvarare. Detta var ett sätt att ytterligare förbättra statens kontroll över kostnaderna för rättsliga biträden. I propositionen till lagändringen sökte man förekomma den förväntade kritiken genom att säga att ”[f]örslag om nya och förbättrade kontrollmekanismer skall inte ses som uttryck för misstro mot rättsliga biträden och deras ersättningsanspråk, utan skall i stället uppfattas som ett led i statens ständiga strävanden efter ett optimalt resursutnyttjande.” Ett effektivt och väl fungerande ersättningssystem skulle vara förtroendeökande för de rättsliga biträdena, något som till syvende och sist ”värnar rättssäkerheten”.¹⁵⁸

Under samma period går det även att se att den rättsstatliga synen på rättssäkerhetstermen har fått ett tydligare genomslag i lagstiftningsförberedelsearbetet. I arbetet med att förbättra rättssäkerheten och effektiviteten i brottsbekämpningen uttalar utredaren att det åsyftas med

¹⁵⁵ Prop. 2004/05:131 s. 1.

¹⁵⁶ Prop. 2004/05:131 s. 78, se även lagrådets kommentar på s. 478 i samma proposition.

¹⁵⁷ Prop. 2004/05:131 s. 158.

¹⁵⁸ Prop. 2004/05:41 s. 17.

rättssäkerhet är förutsebarhet. Förslagen har till ”syfte att öka rättssäkerheten genom att metoderna lagregleras och inte som i dag används utan uttryckligt lagstöd”.¹⁵⁹

3.4.5. Testprojektet vid Hovrätten för Västra Sverige

I december 2001 beslutade Domstolsverkets styrelse att man till Justitiedepartementet skulle framföra att taxornas storlek och utformning var i behov av en översyn. Detta ledde till att man under hela 2003 genomförde en försöksverksamhet utan taxa för offentliga försvarare och målsägandebiträden i tingsrätt och hovrätt. Hovrätten för Västra Sverige och alla därunder fallande tingsrätter deltog i försöksverksamheten. Huvudsyftet med försöksverksamheten var att undersöka skillnaden mellan den taxebaserade ersättningen och den som tillerkänns de offentliga försvararna och målsägandebiträdena enligt principen om skälig ersättning. Även denna förändrings påverkan på domstolarnas arbetsbörda skulle undersökas. För att resultaten skulle vara användbara som undersökningsmaterial gjordes vissa smärre korrigeringar och kompensationer.¹⁶⁰

Rörande de offentliga försvararna utföll testet enligt följande. I 12 % av fallen begärdes ersättning som understeg vad som hade betalats ut om taxan varit tillämplig och i 6 % av fallen stämde den utbetalda ersättningen överens med taxan. I övriga 82 % översteg vad som ansetts vara skälig ersättning brottmålstaxan. Vad gäller statens kostnader för offentliga försvarare beräknades den ha varit 31,8 % högre än den hade varit om brottmålstaxan hade tillämpats som vanligt.¹⁶¹

Domstolsverket var tydligt med att korrigeringarna av undersökningen gjorde att resultaten skulle analyseras och tolkas med mycket stor försiktighet.¹⁶² Man anförde dock avslutningsvis följande: ”Domstolsverket nöjer sig därför med att konstatera att brottmålstaxorna – oavsett vad detta beror på – verkar kostnadshämmande för staten.”¹⁶³

¹⁵⁹ Prop. 2003:74 s. 13.

¹⁶⁰ DV-rapport 2004:2 s. 2 f.

¹⁶¹ DV-rapport 2004:2 s. 16.

¹⁶² DV-rapport 2004:2 s. 15 f.

¹⁶³ DV-rapport 2004:2 s. 24.

3.4.6. Felaktigt dömda

2006 publicerades rapporten *Felaktigt dömda*. Den var resultatet av det rättssäkerhetsprojekt som JK hade initierat ett par år tidigare. Undersökningen tog sin utgångspunkt i brottmål där den misstänkte friats *efter* att först ha dömts för brottet i en dom som vunnit laga kraft. Med beaktande av detta blev resningsinsitutet utredarens undersökningsverktyg.¹⁶⁴

Rättssäkerhetsbegreppet är av central betydelse i rapporten. Efter att ha redogjort för olika sammanhang där termen använts i lagtext, domar, beslut och förarbeten framhäver man att det under den undersökta perioden går att se en tydlig övervikt i användandet av rättssäkerhetstermen såsom syftandes på *den enskildes rättigheter* i förhållande till *statens tvångsmedelsanvändning*. I brottmåls hänseende blir detta då främst en fråga om den misstänktes rättigheter gentemot staten. Man poängterar dock att ordet rättssäkerhet i viss mån använts med en annan, skiftande innebörd, där brottsoffers och allmänhetens krav på rättstrygghet vävts in i vad man kallat rättssäkerhet.¹⁶⁵ Innan man avslutade sin genomgång med en redogörelse för diskussionen i doktrin gjorde man även en djupdykning i det resonemang som Ekobrottskommissionen förde på 1980-talet och den därpå följande debatten.¹⁶⁶ Man menade sammantaget att diskussionen kring rättssäkerhetsbegreppet kommit att handla om krafter som sökt använda begreppet rättssäkerhet när man åsyftat intressen som vanligtvis hör hemma under uttryck om rättstrygghet eller liknande. Det har rört försök att *omvandla* eller *utvidga* det traditionella rättssäkerhetsbegreppet.¹⁶⁷

Det är mot den bakgrunden utredaren sedan redogör för sin syn på rättssäkerhetsbegreppet. I lagstiftningen och rättsskipningens natur ligger att olika intressen ställs mot varandra. I brottmål kokar detta ner till att den enskildes rättighetsbaserade skydd mot statens maktutövning och brottsbekämpningsmetoder vägs mot allmänheten och samhällets gemensamma intresse av effektiv brottsbekämpning och rättsskipning. Till skydd för den enskildes rättigheter finns ett antal principer: *legalitetsprincipen*, *objektivitetsprincipen*, *maktodelningsprincipen* och så vidare. Det våldsmaktmonopol som staten besitter gör att den i

¹⁶⁴ Justitiekanslern, *Felaktigt dömda* (2006), s. 24.

¹⁶⁵ Justitiekanslern, *Felaktigt dömda* (2006), s. 22 f.

¹⁶⁶ För redogörelse för detta hänvisar jag till avsnitt 3.3. ovan.

¹⁶⁷ Justitiekanslern, *Felaktigt dömda* (2006), s. 23 ff.

tillgodoseendet av intressena av brottsbekämpning och rättskipning har att respektera dessa principer. Man menar att det således finns två huvudsakliga grupper av intressen som är varandra motstående: *rättssäkerhetsintressena* respektive intressena av *rättsfrid, rättstrygghet, rättseffektivitet* och *processekonomisk effektivitet*. För att kunna göra avvägningar mellan dessa måste deras ursprungliga innebörd någotsånär bibehållas: *”det finns inget skäl att göra den bakomliggande analysen och den rättspolitiska diskussionen svårare genom att lägga allt i samma vågskål och kalla det rättssäkerhet”*. Man gör sedan nedslag i regeringsformen och Europakonventionen och dess praxis och framhäver att *”[p]å ett formellt plan råder det ingen tvekan om att rättssäkerhetsintressena är överordnade i och för sig angelägna mål som rättstrygghet och rättseffektivitet”*.¹⁶⁸

När JK några år senare presenterade rapporten från sitt något rumphuggna andra rättssäkerhetsprojekt formulerade man sin syn på rättssäkerhetsbegreppet så här: *”Rättssäkerhet är den säkerhet för enskilda som en god och förutsebar rättsordning ger och vars yttersta garanti är att ingen döms för brott om inte hans eller hennes skuld är ställd utom rimligt tvivel.”*¹⁶⁹

3.4.7. Kostnadsdämpning som rättssäkerhetshot i kölvattnet av Felaktigt dömda

JK:s första rättssäkerhetsrapport tar inte specifikt upp frågan om brottmålstaxan som varken kostnadsdämpningsmetod för staten eller rättssäkerhetsurholkare för de misstänkta. Däremot berör den i delar diskussionen kring timkostnadsnormen samt viljan att dämpa kostnaderna för offentliga försvarare i allmänhet. Det leder till några intressanta kommentarer rörande undermåliga ersättningsystem för offentliga försvarare som ett rättssäkerhetshot.

I kölvattnet av JK:s första rättssäkerhetsrapport anordnade Lunds domarakademi i november 2006 ett seminarium om rättssäkerheten i brottmål. Efteråt publicerade man en bok med flera av panelmedlemmarnas texter på temat. En av dem som bidrog var Anne Ramberg, Advokatsamfundets generalsekreterare. Ramberg hänvisar inledningsvis till 1988 års

¹⁶⁸ Justitiekanslern, *Felaktigt dömda* (2006), s. 30 ff.

¹⁶⁹ Justitiekanslern, *Rapport från JK:s andra rättssäkerhetsprogram* (2009), s. 37

rättssäkerhetsprogram och framhåller att synen som där presenteras fortfarande är aktuell.¹⁷⁰ Hon påpekar också, i vad som måste förstås som en mer allmän synpunkt, att ”*statsfinansiella tillkortakommanden innebär begränsningar i den enskildes rättssäkerhet*”.¹⁷¹ När hon utvecklar detta resonemang poängterar hon hur hon anser att systemet för ersättning till offentliga försvarare riskerar att vara till men för den misstänktes rättssäkerhet. Hennes formulering är värd att citera: ”*Att offentliga försvarare [...] inte får ersättning för det arbete de lägger ner i sina ärenden leder ofrånkomligt till att de inte kan lägga ner den tid som skulle behövas för att på ett fullgott sätt tillvarata sina klienters intressen, något som i sin tur leder till att den misstänkte [...] inte kan garanteras den rättssäkerhet som de[n] har rätt till i en rättsstat.*”¹⁷²

3.4.8. Sammanfattande analys

Vid införandet av den nya rättshjälpslagen framkommer det att den offentliga försvararen i alla avseenden betraktas som en del av det allmännas rättshjälp. Det talas inte om att den misstänktes rättssäkerhet i den traditionella formella meningen, det vill säga gentemot staten, ska skyddas genom tillförordnandet av offentlig försvarare. Istället syftar rättssäkerhet här till att materiell rättvisa ska uppnås *mellan olika enskilda individer*, på så vis att rätt personer vid rätt tillfällen ska få rättshjälp. Rättssäkerhetsbegreppet måste därför i just den här rättshjälpskontexten anses ha åtminstone spår av en *välfärdsstatlig* syn.

I reformen *En modernare rättegång* kan man se hur rättssäkerhetsbegreppet vid det här laget har antagit en tydligare traditionell och formell form i straffprocessen. Vad som menas med rättssäkerhet i allmänhet uttrycks inte, men begreppet används på ett mer traditionellt kodat vis i de straffprocessuella övervägandena. Effektivitetshänsyn ska exempelvis vägas *mot* den enskildes rättssäkerhet gentemot statsmakten. Även i annat, tematiskt sett nära anslutet, lagstiftningsarbete är det det huvudsakligen förutsebarhet och den enskildes rättigheter gentemot staten som åsyftas med rättssäkerhetstermen. Synen på rättssäkerheten har vid det här laget alltså en tydligare *rättsstatlig* innebörd i den inomsystematiska straffprocessuella

¹⁷⁰ Ramberg i *Rättssäkerheten i brottmål – ifrågasatt av Justitiekanslern* (2007), s. 147. För genomgång av Advokatsamfundets rättssäkerhetsprogram, se avsnitt 3.3.3. ovan.

¹⁷¹ Ramberg i *Rättssäkerheten i brottmål – ifrågasatt av Justitiekanslern* (2007), s. 158 ff.

¹⁷² Ramberg i *Rättssäkerheten i brottmål – ifrågasatt av Justitiekanslern* (2007), s. 160 f.

diskussionen. Uppsvinget för den rättsstatliga synen på rättssäkerhet får också en hel del hjälp under 1995. Det är nämligen då vi i ett slag blir en av EU:s medlemsstater samtidigt som vi införlivar Europakonventionen som svensk lag. Detta innebär ett stort steg för synen på de rättsstatligt kodade rättigheternas status i Sverige.

Den rättsstatliga synen i lagstiftningsarbetet speglas också i JK:s uppfattning av rättssäkerheten. Efter att ha gjort en genomgång av termens användning i svenska rättssäkerhetsdiskussioner landar man i en typiskt traditionell definition. Rättssäkerheten tillkommer den enskilda, den gäller gentemot statens maktutövning och den måste vägas mot andra intressen såsom rättseffektivitet och rättstrygghet. I kölvattnet av JK:s rapport kan man också se kritik mot ersättningssystemen för försvarare som använder sig av tydliga rättssäkerhetsargument. Det är Ramberg som menar att undermålig ersättning till offentliga försvarare leder till att den misstänktes rättssäkerhet inte kan garanteras. Här används rättssäkerhetsargumentet med en *rättsstatlig* utgångspunkt, med samma innebörd som den i samfundets rättssäkerhetsprogram.

De senaste årtiondena har alltså sammantaget inneburit att den rättsstatliga synen på rättssäkerhet kommit att bli den alltmer dominerande och traditionella rättssäkerhetsargument börjar i större utsträckning nå fram. Utvecklingen bort från en välfärdsstatlig syn på rätten och mot en alltmer rättsstatlig dito har nu nått långt på flera områden parallellt.

3.5. En glimt av framtiden?

3.5.1. Straffprocessutredningen

2010 tillsattes en utredning för att göra en översyn av brottmålsprocessen med syftet att överväga åtgärder som skulle kunna göra den mer *ändamålsenlig*, och Straffprocessutredningen presenterade 2013 sina förslag.¹⁷³ När utredningen uttalar sig om brottmålsprocessens syfte och utformning gör man det så här:

¹⁷³ Dir. 2010:78 och SOU 2013:17 s. 3.

*”Det grundläggande för brottmålsprocessen är att anklagelser om brott prövas inom rimlig tid och med hög kvalitet och då med beaktande såväl av den [misstänktes] som brottsoffrets intressen. Den person som är berörd av en brottmålsprocess ska kunna förvänta sig att målet avgörs snabbt och rättssäkert. Den som är anklagad eller varit utsatt för brott ska inte behöva vänta längre än nödvändigt på att saken prövas.”*¹⁷⁴

Termen rättssäkerhet knyts i de övriga delarna av utredningen främst till den misstänktes rättigheter och det talas utifrån EU- och Europakonventionsrättsliga perspektiv om bland annat muntlighet och offentlighet som *rättssäkerhetsgarantier*.¹⁷⁵ Man lyfter också fram den misstänktes tillgång till försvarare som en rättssäkerhetsfråga enligt det nya EU-direktiv¹⁷⁶ som lagts fram, och påpekar att man i enlighet med detta inte får göra undantag från rätten till försvarare annat än i de fall då *”det finns tillräckliga rättssäkerhetsgarantier”*. Man påpekar också att *”rätten till försvar måste kunna utövas i praktiken”*. Direktivet ska dock inte påverka de nationella rättshjälpsinstituterna, menar man.¹⁷⁷ De internationella konventionernas krav på rättssäkerhet bör vidare bara betraktas som miniminivåer: *”Det är vår ambition att rättegången i brottmål inte bara ska leva upp till de grundläggande rättssäkerhetskrav som internationella konventioner ställer på förfarandet. Vi menar att det i vissa avseenden går att ställa ännu högre krav på kvalitet i processen.”*¹⁷⁸

Rättssäkerhetskrav kan alltså överträffas genom att ställa ännu högre krav på *kvalitet*. Huruvida rättssäkerheten är en del av kvaliteten, eller om kvaliteten en del av rättssäkerheten, framgår inte. Vad som framgår är däremot att rätten till rättsligt bistånd för att försvara sig enligt utredaren *är* en viktig del i den misstänktes rättssäkerhet.¹⁷⁹

¹⁷⁴ SOU 2013:17 s. 196.

¹⁷⁵ SOU 2013:17 s. 198.

¹⁷⁶ KOM (2011) 326.

¹⁷⁷ SOU 2013:17 s. 201 f.

¹⁷⁸ SOU 2013:17 s. 203.

¹⁷⁹ Av sammanhanget framgår att rätten till offentlig försvarare inräknas i det man här kallar för *rättsligt bistånd*, se SOU 2013:17 s. 203.

De förslag som utredningen presenterade påverkar inte bestämmelserna om offentlig försvarare.¹⁸⁰ Man framhäver att att den misstänktes rätt till offentlig försvarare redan är *väl reglerad*.¹⁸¹ De regelområden som Straffprocessutredningen kom att behandla som närmast rör den här uppsatsens ämne är *rollfördelningen* och *ansvaret* i processen. På båda dessa områden ska förväntningarna och kraven på den misstänkte och hans försvar tydliggöras.¹⁸² Gällande rollfördelningen säger man att det är en *rättssäkerhetsfråga* att den misstänkte bereds bättre möjlighet att bedöma sin situation. För att åstadkomma detta bör synen på den misstänkte ändras. *”Den [misstänkte] bör behandlas som en deltagare i förfarandet och inte enbart som ett föremål för processen”*, menar man. Kraven på den misstänktes delaktighet ska också kunna höjas genom att denne informeras om processen och dess innehåll både tidigare och bättre.¹⁸³

Samtidigt som parternas roller bör tydliggöras och den misstänktes delaktighet öka föreslår utredaren att domstolens roll i processen ska renodlas ytterligare. Den enighet som sedan tidigare fanns kring att domstolen normalt inte bör ha något primärt utredningsansvar och bedriva efterforskningar i skuldfrågan har visat sig ännu starkare idag. Men då ett fåtal domare ändå ibland använder sig av möjligheten att fullständiga utredningen bidrar detta till en otydlighet som leder till en för parterna osäker och otydlig rättstillämpning. För att råda bot på detta bör hela ansvaret för skuldfrågans utredning läggas på åklagaren, menar utredaren. Den kompetens som byggts upp på inom åklagarväsendet gör att detta numera är en lämplig ordning. Att plocka bort domstolens möjlighet att fullständiga utredningen sägs stärka *förutsebarheten* och domarens *neutralitet*. Man säger också att *”med utgångspunkten att saken bör få en så materiellt riktig utgång som möjligt är det vår uppfattning att ansvaret för rättstryggheten, dvs. att den skyldige döms, ska ligga på åklagaren”*.¹⁸⁴

Mot bakgrund av detta resonemang föreslås en ordning där domstolens möjlighet att fullständiga utredningen i skuldfrågan görs beroende av endera partens yrkande. Domarens

¹⁸⁰ SOU 2013:17 s. 27.

¹⁸¹ SOU 2013:17 s. 203.

¹⁸² SOU 2013:17 s. 24 f.

¹⁸³ SOU 2013:17 s. 196.

¹⁸⁴ SOU 2013:17 s. 218 ff.

aktivitet i processen ska således även i formell mening snävas av till att endast innefatta att klarlägga otydligheter eller ställa klagörande frågor angående det material parterna lagt fram i processen. Det framförs samtidigt att denna ordning *inte* innebär att den misstänkte åläggs något ytterligare ansvar för utredningens fullständighet, detta alldeles oavsett om denne företräds av en försvarare eller inte. Utredaren går alltså i polemik med uttalandena i 1982 års utredning¹⁸⁵, och anser att de formella reglernas utformning inte påverkas av huruvida förordnandet av en offentlig försvarare skulle kunna ersätta det självständiga agerandet från domstolen.¹⁸⁶

3.5.2. Rättvisans pris

Den 18 december 2014, tre arbetsdagar innan den här uppsatsen lämnades in, presenterades utredningen *Rättvisans pris*.¹⁸⁷ Den är resultatet av det direktiv som gav utredaren i uppdrag att bland annat undersöka möjligheten att införa en utökad användning av brottmålstaxa för att uppnå ytterligare kostnadskontroll.¹⁸⁸ När man i utredningen beskriver den offentliga försvararens förhållande till rättssäkerhet gör man det utifrån ett *nästan uteslutande rättsstatligt perspektiv*. Den offentliga försvararen anses i de flesta fall vara nödvändig för att de rättssäkerhetskrav som ställs på straffprocessen ska kunna garanteras. Att vi numera även har att förhålla oss till den syn på rättssäkerhet som kommer till uttryck i de överstatliga regelverk till vilka Sverige anslutit sig framhålls också.¹⁸⁹

När det gäller frågan om utökad användning av taxa för offentliga försvarare i brottmål föreslår man visserligen att den befintliga taxans användningsområde i viss mån ska utsträckas. Utökningen gäller dock endast de mål där det finns två tilltalade.¹⁹⁰ Det får sett till området som helhet vara ett randfenomen. Den fråga gällande brottmålstaxan som istället tilldrar sig huvuddelen av utredarens uppmärksamhet är själva grunden för taxan. Man konstaterar att kostnadsökningarna för de offentliga försvararna gör att det finns intresse av att

¹⁸⁵ Se avsnitt 3.3.2. ovan.

¹⁸⁶ SOU 2013:17 s. 221 f.

¹⁸⁷ SOU 2014:86.

¹⁸⁸ Se avsnitt 1.1.2. ovan.

¹⁸⁹ SOU 2014:86 s. 156 f.

¹⁹⁰ SOU 2014:86 s. 330.

överväga kostnadsdämpningsmöjligheter. Det som främst utretts var möjligheten att införa en så kallad heldagstaxa. Man landar dock i slutsatsen att en utökad tillämpning av det taxesystem som finns idag inte kan rekommenderas. Man redogör kortfattat för den kritik som riktats mot brottmålstaxan och framhåller att det försöksprojekt som genomfördes i Västra götaland¹⁹¹ visar att systemet idag *"inte fungerar tillfredsställande"*.¹⁹² Trots att det inte ingick i uppdraget att beröra en ny metod för att beräkna grunden för brottmålstaxan gör utredaren just detta. Man påpekar att konstruktionen är drygt 40 år gammal och att den straffprocess och det samhälle på vilken den bygger har förändrats markant sedan dess. *"Taxorna borde med andra ord analyseras utifrån dagens process"*, påtalar man.¹⁹³

¹⁹¹ Se avsnitt 3.4.4. ovan.

¹⁹² SOU 2014:86 s. 335.

¹⁹³ SOU 2014:86 s. 332 ff.

Kapitel 4: Diskussion och analys: Hur hänger det här ihop?

4.1. Brottmålstaxans relation till rättssäkerheten

Brottmålstaxan tillkom som en del i statens iver att uppnå en bättre kostnadskontroll på rättshjälpsområdet och kritiserades vid dess tillkomst främst med argument som rörde de offentliga försvararnas rätt till skälig ersättning. Högsta domstolen påpekade till exempel i remissförfarandet att regeln skulle komma att utgöra en tillämpningsreglering av en i lag fastslagen princip, nämligen den att offentliga försvarare har rätt till skälig ersättning för sitt arbete. Advokatsamfundet framförde i så upprörda ordalag man kan tillåta sig själv i ett remissyttrande att det inte skulle vara görligt att uppnå den enhetlighet som utredaren förespråkade utan att inskränka skäligheten i ersättningen. Visst, de misstänkta rättigheter berördes såtillvida att man påpekade att de riskerade att få en försvarare som var omotiverad alternativt inte hade utrymme att utföra sitt uppdrag fullt ut. Men detta skedde, om inte i förbifarten, så åtminstone som ett sekundärt sätt att angripa den föreslagna reformen. De problem som brottmålstaxan riskerade att medföra vara alltså i huvudsak försvararnas, menade kritikerna.

Systemet med brottmålstaxa levde kvar i knappt 30 år innan det utvärderades ordentligt. Resultaten från testprojektet där brottmålstaxan under en begränsad tid och i ett begränsat område slopades skulle visserligen tolkas med försiktighet, men siffrorna var oerhört tydliga: i drygt åtta fall av tio tycks brottmålstaxan leda till att den offentliga försvararen får mindre betalt än hen skulle ha fått om domstolen hade gjort en skälighetsbedömning av ersättningsanspråket. Projektets resultat är inte nödvändigtvis representativa för hur systemet fungerar i hela landet. Inte heller är de nödvändigtvis representativa för hur systemet fungerar över tid. Det är däremot svårt att med den intellektuella hedern i behåll inte landa i slutsatsen att något inte riktigt fungerar som det ska. Den här analysen delas också i den alldeles nypublicerade utredningen om kostnaderna för rättsliga biträden. Vad innebär då det här?

Hur jag än vrider och vänder på frågan så tornar sig samma tre möjliga förklaringar upp:

- Antingen är offentliga försvarare överlag oförmögna att vara ärliga i sina ersättningsanspråk, alternativt har så undermåligt omdöme att de överarbetar mål jämt och

ständigt, och måste systematiskt tas i örat för att inte skinna staten med sina saltade eller överdimensionerade kostnadsräkningar, *eller*

- så löper personer som misstänks för brott idag en reell risk att inte få ett fullgott försvar, *eller*
- så har iveren att kostnadsdämpa och rationalisera lett till att det som idag gör att personer misstänkta för brott i de flesta fall ändå får en någorlunda fullgott försvar är att deras offentliga försvarare i allt större utsträckning utför oavlönat arbete.

Formuleringarna är måhända något tillspetsade, men faktum kvarstår: Jag kan inte se någon alternativ förklaring som framstår som rimligare. Det är dock mycket möjligt – jag skulle vilja drista mig till att påstå att det är troligt – att de tre förklaringsmodellerna ovan inte är ömsesidigt uteslutande. Istället kan det mycket väl vara så att sanningen är att de alla samspelar. Det här är dock, som jag har visat ovan, ingen unik ståndpunkt. Så sent som 2006, bara några år efter testprojektet utan brottmålstaxa framförde Advokatsamfundets generalsekreterare Ramberg att undermåliga ersättningssystem för offentliga försvarare leder till att de som är misstänkta för brott löper *risk* att inte kunna garanteras den rättssäkerhet som de har rätt till i en rättsstat. Hur kan vi då ha hamnat i en sådan här situation? Kanske ligger förklaringen till att varningarna för att brottmålstaxan riskerar de misstänkta rättssäkerhet inte har nått igenom det rättspolitiska bruset i det sista lilla ordet i Rambergs kritik: *rättsstat*.

4.2. Den rättstatliga rättssäkerhetens återkomst

”A wise man told me: ’Don’t argue with fools, ’cause people from a distance can’t tell who is who’” sa Shawn Carter en gång.¹⁹⁴ Hade man inte vetat bättre hade man kunnat tro att han gjorde ett inlägg i den svenska debatten om rättssäkerhetsbegreppet. Jag skulle dock vilja påstå att förvirringen som uppstått i relationen mellan rättssäkerheten och brottmålstaxan inte beror på någon dåraktighet alls. Istället beror förvirringen på att brottmålstaxan *tillkom* i en kontext där den välfärdsstatliga synen på rättssäkerhet var dominerande och nu *kritiseras* med rättssäkerhetsargument som utgår från en rättsstatlig definition av begreppet. När man då

¹⁹⁴ Shawn Carter är förmodligen mer känd som Jay-Z. Raderna inleder den fjärde versen på låten *Takeover* från hans album *The Blueprint*, släppt 2001. Den visa man som han refererar till är troligen Mark Twain, som ska ha uttryckt det så här: ”Never argue with a fool, onlookers may not be able to tell the difference.”

försöker undersöka hur brottmålstaxan förhåller sig till rättssäkerheten märker man följande: just de rättssäkerhetsargument som idag används för att kritisera brottmålstaxan har egentligen aldrig bemötts av lagstiftaren.

Det är dock inte så enkelt som att säga att brottmålstaxan är förlegad. Problemet med den är inte nödvändigtvis att konstruktionen *i sig* bygger på en fundamentalt annan syn på de offentliga försvararnas ersättning. Problemet är att den bygger på ett *tankegods* som blivit mindre och mindre allmänt gångbart i svensk rättspolitik. Det rättsstatliga rättssäkerhetsbegreppet har nämligen inte alltid haft en framträdande roll i den rättspolitiska diskussionen. Säkerhet i processen ansågs vid brottmålstaxans tillkomst fortfarande närmast synonymt med materiell riktighet. En säker process var den som ledde fram till en materiellt riktig dom. I relationen mellan den misstänkte och staten var rättssäkerhetstermen, i den mån den överhuvudtaget användes, från tillkomsten av vår nuvarande rättegångsbalk och ända fram till åtminstone slutet av 1970-talet huvudsakligen ett uttryck för detta strävande efter materiell riktighet.

Det var ironiskt nog när Ekobrottskommissionen uttryckligen försökte förpassa det rättsstatliga rättssäkerhetsbegreppet till historiens soptipp som det fick ett uppsving. När vi gick in på 1900-talets sista decennium hade Justitieutskottet, Riksdagen och Advokatsamfundet alla tydligt markerat att deras rättssäkerhet var den rättsstatliga, den formella, den traditionella. Samma syn delades senare även av JK. De sista åren innan millenieskiftet innebar också Sveriges inträde i EU och en kodifiering av Europakonventionen, vilken bygger på en huvudsakligen rättsstatlig syn. Sättet som termen idag huvudsakligen används på i straffprocessuella utredningar och propositioner tycks fortsätta att bli alltmer rättsstatligt dominerat. Med ett större och större inflytande från de rättsstatligt influerade överstatliga organen i Europa är det svårt att idag föreställa sig hur denna utveckling skulle kunna avstanna.

4.3. Den materiella processledningen och försvararens roll

Vid tillkomsten av RB och tiden närmast därefter togs den misstänktes rättigheter till vara genom en kombination av egenanlitade försvarare, offentliga försvarare och domstolens materiella processledning. När brottmålstaxan infördes var den materiella processledningen fortfarande något som betraktades som en säkerhetsventil i straffprocessen. Bristande insats från den offentliga försvararen hade således en reell chans att läkas av domarens materiella processledning utan att rättssäkerheten, förstådd som materiell riktighet, nödvändigtvis kom att riskeras.

Samtidigt med det rättsstatliga rättssäkerhetsbegreppets återtåg kom den materiella processledningen att spela en allt mindre roll i svenska brottmålsprocesser. Den formella möjligheten för domstolen att på eget initiativ komplettera eller begära komplettering av undersökningen i ansvarsfrågan finns visserligen kvar fortfarande, men den är idag inte mycket mer än en papperstiger. Det finns en bred samsyn mellan straffprocessens olika aktörer att den materiella processledningen har spelat ut sin roll och mycket talar för att även den formella möjligheten till materiell processledning i ansvarsfrågan lever på lånad tid.

Det går att se likheter i formuleringarna i 2013 års betänkande från Straffprocessutredningen och de uttalanden som Processkommissionen gjorde 1926, under arbetet med införandet av RB. På 1920-talet skulle processen på ett principiellt plan övergå till en form där den misstänkte blev en part och inte bara ett föremål för undersökning i brottmålsprocessen. Det inkvisitoriska arvet var dock så starkt att man ändå gav domstolen ett stort ansvar för den misstänktes rättigheter. 2013 påminns vi om att den misstänkte *nu* fullt ut ska övergå från att vara ett undersökningsobjekt till att bli en fullvärdig part i processen. Det märks tydligt att tilliten till den ackusatoriska processen vuxit sedan vi tog våra första stapplande steg mot en riktig tvåpartsprocess.

Försvararens roll som garant för den misstänktes rättigheter har således blivit allt viktigare. Detta har som synes inte skett genom ett direkt utökande av dennes ansvar eller omstöpning av dennes roll. Istället har ansvaret för försvararen ökat relativt genom att domstolens ansvar att värna den misstänktes rättigheter blivit mindre.

4.4. Utvecklingarnas parallellitet

Det går att se ett tydligt samband mellan återkomsten för en tydligt rättsstatligt kodad rättssäkerhetssyn och utvecklingen mot en alltmer renodlad tvåpartsprocess där materiell processledning försvinner bort i periferin. Man kan tycka vad man vill om den utvecklingen i sig, men så långt är den åtminstone konsekvent. Diskrepansen uppstår när man ställer denna utveckling mot det faktum att brottmålstaxan lever kvar i stort sett oförändrad. Vi har således en situation där de rättsstatliga idealen blir mer och mer framträdande i de straffprocessuella diskussionerna och där domstolarnas ansvar för den misstänktes intresseskydd i processen blir mindre. Följden är således att försvararens roll som garant för den misstänktes rättssäkerhet blir allt viktigare. Detta sker samtidigt som ersättningsmodellen som tillämpas för offentliga försvarare i majoriteten av målen varit praktiskt taget oförändrad fyra decennier.

Kapitel 5: Slutsats och framåtblickande reflektion

5.1. Slutsats

Brottmålstaxan har under de 40 år som gått sedan den infördes gått från att för de flesta uppfattas som en fråga som rör de offentliga försvararnas rätt till skälig ersättning till en fråga som faktiskt kan sägas vara av vikt för rättssäkerheten hos de som misstänks för brott. Detta har skett genom att den allmänna synen på rättssäkerhet i straffprocessen har blivit tydligare rättsstatligt kodad samtidigt som domstolens ansvar för att genom materiell processledning värna den misstänktes rättigheter kommit att bli så gott som obefintligt. Man har snävat av domstolens möjlighet att tillvarata den misstänktes rättigheter utan att i samma mån utöka försvararens utrymme att i större utsträckning ta detta ansvar. På så sätt vill jag säga att ja, brottmålstaxan är idag en *rättssäkerhetsfråga*. Frågan som då självklart uppstår är huruvida brottmålstaxan utgör ett *rättssäkerhetshot*. Jag har inte utgett mig för att här söka ett svar på den frågan. Det jag redogjort för får dock sägas *tyda på* att det ligger i farans riktning att brottmålstaxan idag även har kommit att utgöra ett potentiellt rättssäkerhetshot.

5.2. Framåtblickande reflektion

Med det här sagt borde rimligtvis nästa steg vara att ta ett helhetsgrepp om ersättningsmodellerna för offentliga försvarare. Den i skrivande stund inte ens veckogamla utredningen *Rättvisans pris* ger indikationer om att ett sådant kan vara på gång. Sättet på vilket lagstiftaren upprepar ordet kostnadskontroll nästan som ett mantra visar dock inga tecken på att trappas ned. Med det i åtanke kanske det rimligaste att förvänta sig inte är att brottmålstaxan slopas utan att den konstrueras om. Om en sådan rekonstruktion blir aktuell vill jag framhålla vikten av att särskilt utreda hur den misstänktes rättssäkerhet i den traditionella, rättsstatliga meningen påverkas av försvararens möjlighet att utföra sitt uppdrag utifrån en normerad ersättningsmodell. Detta måste göras i ljuset av den alltmer renodlade tvåpartsprocessen och avvecklandet av domstolens möjlighet till materiell processledning.

Tar man sakta men säkert av sig livremmen gäller det att samtidigt säkerställa att hängslena sitter fast ordentligt. En tvåpartsprocess som helt plötsligt står med byxorna vid anklarna är föga smickrande.

Källförteckning

Offentliga tryck

Prop. 1931:80 *Angående huvudgrunderna för en rättegångsreform*

Prop. 1942:5 *Rättegångsbalken*

Prop. 1972:4 *Rättshjälpslag*

Prop. 1983/84:23 *Rätten till offentlig försvarare*

Prop. 1984/85:32 *Om riktlinjer för det framtida arbetet mot ekonomisk brottslighet*

Prop. 1986/87:89 *Ett reformerat tingsrättsförfarande*

Prop. 1996/97:9 *Ny rättshjälpslag*

Prop. 2004/05:41 *Förbättrad kontroll av rättsliga biträdens ersättningsanspråk, m.m.*

Prop. 2004/05:131 *En modernare rättegång – reformering av processen i allmän domstol*

Prop. 2014/15:1 *Förslag till statens budget för 2015*

SOU 1926:31 *Rättegångsväsendets ombildning, första delen: domstolsförfattningen*

SOU 1926:32 *Rättegångsväsendets ombildning, andra delen: rättegången i brottmål*

SOU 1926:33 *Rättegångsväsendets ombildning, tredje delen: rättegången i tvistemål*

SOU 1938:43 *Processlagsberedningens förslag till rättegångsbalk, del 1*

SOU 1938:44 *Processlagsberedningens förslag till rättegångsbalk, del 2*

SOU 1940:29 *Lagrådets utlåtande över Processlagsberedningens förslag till rättegångsbalk*

SOU 1941:7 *Förslag till rättegångsbalk*

SOU 1982:26 *Översyn av rättegångsbalken, processen i tingsrätt*

SOU 1984:15 *Ekonomisk brottslighet i Sverige*

SOU 2003:74 *Ökad effektivitet och rättssäkerhet i brottsbekämpningen*

SOU 2013:17 *Brottmålsprocessen*

SOU 2014:86 *Rättvisans pris*

Kommittédirektiv 2010:78 *En översyn av brottmålsprocessen*

Kommittédirektiv 2013:12 *En översyn av statens utgifter för vissa rättsliga biträden*

JuU 1984/85:28 *Om riktlinjer för arbetet mot ekonomisk brottslighet, m. m.*

Domstolsverksrapport 2004:2 *Försöksverksamhet utan taxa*

Litteratur

Andersson, Simon; Hopman, Suus (2011): "Rätt till försvarare före polisförhöret. Nya domar från Europadomstolen kräver lagändringar i Sverige" i *Juridisk tidskrift*, nr 4 2010/11, s. 795-820.

Axberger, Hans-Gunnar (1988): *Eko-brott, eko-lagar och eko-domstolar*; Brottsförebyggande rådet, Stockholm.

Bernitz, Ulf (2011): "Rättighetsskyddets genomslag i svensk rätt – konventionsrättsligt och unionsrättsligt" i *Juridisk tidskrift*, nr 4 2010/11, s. 821-845.

Beyer, Claes (1990): "Rättssäkerhet – en formsak" i *Juridisk tidskrift*, nr 3 1990/91, s. 389-402.

Blomkvist, Curt (2003): *Försvararen* (nytryck), Sveriges advokatsamfund, Stockholm.

Bylander, Eric (2006): *Muntlighetsprincipen. En rättsvetenskaplig studie av processuella handläggningsformer i svensk rätt*, Iustus förlag, Uppsala.

Bylund, Torleif (1993): *Tvångsmedel*, Iustus förlag, Uppsala.

Cantwell, Oisín (2013): "Rättssäkerheten måste få kosta", krönika i *Aftonbladet* den 3 december, (<http://www.aftonbladet.se/nyheter/kolumnister/oisincantwell/article17953545.ab>), åtkommen den 5 oktober 2014.

Dahlman, Christian (2001): bidrag i Nergelius, Joakim (red.), *Rättsfilosofi. Samhälle och moral genom tiderna*, Studentlitteratur, Lund.

Ebervall, Lena (2002): *Försvarens roll. Ideologier och gällande rätt*, Norstedts juridik, Stockholm.

- (2008): *Advokatetik i brottmål – en handbok*, Thomson förlag, Stockholm.

Ekelöf, Per Olof; **Edelstam**, Henrik (2002): *Rättegång – första häftet* (åttonde upplagan), Norstedts juridik, Stockholm.

Erfors, Eric (2013): "Nog har vi råd med advokater i brottmål", krönika i *Expressen* den 19 februari, (<http://www.expressen.se/ledare/eric-erfors/nog-har-vi-rad-med-advokater-i-brottmal/>), åtkommen den 5 oktober 2014.

Glavå, Mats (1999): *Arbetsbrist och kravet på saklig grund*, Norstedts juridik, Stockholm.

Glavå, Mats & **Petrusson**, Ulf (2002): "Illusionen om rätten – Juristprofessionen och ansvaret för rättskonstruktionerna", i Askeland, Bjarte och Bernt, Jan Fridthjof (red.), *Erkjennelse og engasjement: Minneseminar for David Roland Doublet (1954-2000)*, s. 109-151, Fagbokforlaget, Bergen.

Gustafsson, Håkan (2002): *Rättens polyvalens. En rättsvetenskaplig studie av sociala rättigheter och rättssäkerhet*, Sociologiska institutionen, Lunds universitet, Lund.

Holmqvist, Lena; **Leijonhufvud**, Madeleine; **Träskman**, Per Ole; **Wennberg**, Suzanne (2009): *Brottsbalken – en kommentar, del I* (sjätte upplagan), Norstedts juridik, Stockholm.

Jareborg, Nils (1992): *Straffrättsideologiska fragment*, Iustus förlag, Uppsala.

Johansson, Lisbeth (2007): bidrag i *Rättssäkerheten i brottmål – ifrågasatt av justitiekanslern*, s. 109-128, Lunds domarakademi, Lund.

Justitiekanslern (2006): *Felaktigt dömda – rapport från JK:s rättssäkerhetsprogram*, Stockholm.

- (2009): *Rapport från JK:s andra rättssäkerhetsprogram*, Stockholm.

Lindblom, Per Henrik (1999): "Tvekamp eller inkquisition? Reflektioner om straffprocessens samhällsfunktion och grundstruktur" i *Svensk juristtidning*, s. 617.

Lindell, Bengt (red.); **Eklund**, Hans; **Asp**, Petter; **Andersson**, Torbjörn (2005): *Straffprocessen*, Iustus förlag, Uppsala.

Modéer, Kjell Å (1999): "Den stora reformen. Rättegångsbalkens förebilder och förverkligande" i *Svensk juristtidning*, s. 400-427.

Mårsäter, Olle (2005): *Folkrättsligt skydd av rätten till domstolsprövning*, Uppsala universitet, Uppsala.

Nowak, Manfred (2005): *U.N. covenant on civil and political rights – CCPR commentary* (andra upplagan), Engel cop., Kehl.

Ramberg, Anne (2007): bidrag i *Rättssäkerheten i brottmål – ifrågasatt av justitiekanslern*, s. 147-162, Lunds domarakademi, Lund.

- (2013): "Vad får en advokat kosta?", inlägg på *Anne Rambergs blogg* publicerat den 19 februari 2013 (<https://annerambergs.wordpress.com/2013/02/19/vad-far-en-advokat-kosta/>), åtkommet den 28 september 2014.

Sandgren, Claes (2007): *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare. Ämne, material, metod och argumentation* (andra upplagan), Norstedts juridik, Stockholm.

Stavros, Stephanos (1993): *The guarantees for accused persons under article 6 of the European convention on human rights*, Nijhof, Dordrecht.

Svensson, Eva-Maria (1997): *Genus och rätt*, Iustus förlag, Uppsala.

Sveriges advokatsamfund (1988): *Rättssäkerhetsprogram*, Stockholm.

- (2012): *Vägledande regler om god advokatsed. Med kommentar* (reviderad), Stockholm.

Vallinder, Torbjörn (1986): "Demokrati och rättssäkerhet – ett problematiskt släktskapsförhållande" i *Statsvetenskaplig tidskrift*, vol. 89, nr 4, s. 294-303.

Zila, Josef (1990): "Om rättssäkerhet" i *Svensk juristtidning*, s. 284-305.

Övrigt

Internetjuridik, juridisk ordlista, (<http://www.internetjuridik.com/2653-audiatur-et-alterapars/>), åtkommen den 19 oktober 2014.

Förenta nationerna (1948): *FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna* (<http://www.fn.se/PageFiles/7177/Allmanforklaringomdemanskligarattigheterna.pdf>), åtkommen den 3 november 2014.